

Felt-studier
- Metodiske og videnskabsteoretiske
overvejelser forud for gennemførelsen af
en konkret caseundersøgelse.

Niels Nørgaard Kristensen
1996

Felt-studier

*- Metodiske og videnskabsteoretiske overvejelser
forud for gennemførelsen af en konkret
caseundersøgele*

Niels Nørgaard Kristensen

*Institut for økonomi, politik og forvaltning
Aalborg Universitet*

copyright forfatteren

ISBN 87-89426-77-0

tryk: centertrykkeriet, Aalborg Universitet

Aalborg 1996

Dette skrift er en del af et Ph.D.-projekt på Aalborg Universitet på institut for økonomi, politik og forvaltning med titlen: "**Demokrati, deltagelse og brugerindflydelse - politisk læring set i lyset af forskellige demokratiperspektiver**", som er opstartet pr. 1. september 1994 med Johannes Andersen som vejleder. Skriftet indeholder de metodologiske og metodiske overvejelser, som udgør fundamentet for indsamlingen af data til projektets konkrete undersøgelse af skolebestyrelser, der er formet som et feltstudie.

Ph.D.-projektet arbejder med nye deltagelsesformer på det subkommunale niveau konkretiseret i form af de nye skolebestyrelser. Spørgsmålet for projektet er først og fremmest i hvor høj grad de nye arenaer bidrager til **politisk læring**. Dette undersøges gennem et multiple case-studie.

Teoretisk bygger projektet på klassiske demokratidiskussioner og konkurrerende demokratiperspektiver (det instrumentelle-, det ekspressive- og læringsperspektivet) - og der tages udgangspunkt i nye deltagelsesformer og øget brugerindflydelse på lokalt plan i tilknytning til de velfærdsstatslige institutioner, samt spørgsmål om det fragmenterede og segmenterede medborgerskab.

Projektet ønsker at vurdere skolebestyrelsernes potentialer ift. at revitalisere nærdemokratiet og den lokale politiske deltagelse. Sigtet er ikke i første omgang at forfølge rådernes muligheder som politisk indflydelseskanal, men derimod rådernes transformativ kapacitet og betingelser for at virke som lokal, politisk læringsarena.

Skriftet kan betragtes som faldende i **to tempi** - eller to hovedafsnit, som strengt taget kan læses uafhængigt af hinanden, uden at dette på nogen måde skal anbefales. I grove træk udgøres skriftet af Afsnit 1, som fastlægger det metodologiske, videnskabsteoretiske afsæt; og Afsnit 2, som indeholder den konkrete, kvalitative metode og anvisninger på, hvordan et feltstudie kan tilrettelægges, og hvordan indsamlingen af data kan struktureres.

1. METODOLOGI OG METODE

Jeg vil indledningsvis lave en idealtypisk distinktion mellem et niveau for metodologi - forstået som det videnskabsteoretiske afsæt, og et niveau for metode - forstået som "håndværket", dvs. den arbejdsmetode, som knytter den konkrete indsamling af data til den forud skitserede videnskabsteoretiske position.

Metodologi er således et overordnet epistemologisk niveau, som beskæftiger sig med spørgsmål om statusen af, og forholdet mellem, teori og metode, - dvs. hvordan man opnår gyldig viden, og hvad der i det hele taget tæller som noget sådant. **Metoden** er i forlængelse heraf valget af det konkrete undersøgelsesdesign ift. indsamling af data, og spørgsmålet om, hvordan man gebærder sig i og ift. virkeligheden.

Det skal være min påstand, at en del videnskabelige undersøgelser behandler sådanne spørgsmål en kende stedmoderligt, og at de fleste undersøgelser rummer detaljerede beskrivelser af ét af niveauerne, men sjældent dem begge.

Det er således min opfattelse, at udgangspunktet må være holistisk, og at begge niveauer må indfanges, beskrives og tages alvorligt.

Dette skrift er struktureret og opbygget som en dobbeltformet tragt.

Der startes således bredt ud ift. en beskrivelse af to konkurrerende epistemologiske bastioner. Herefter følger en beskrivelse af det fænomenologiske udgangspunkt og de metodiske anvisninger, der knytter sig hertil. Til sidst i afsnittet indsnævres denne beskrivelse til en klarlæggelse af mit eget ståsted og en beskrivelse af det metodiske valg og design, der vil være udgangspunktet for indsamlingen af data i min undersøgelse. Slutteligt breddes tragten ud igen i en diskussion af konsekvenser ift. dette valg samt en perspektivering ift. de metodologiske fronter.

Det skal dog præciseres, at denne udformning er idealtypisk. Der vil således i praksis være tale om overlap og spring mellem niveauerne - i god harmoni med den hermeneutiske fortolkningsforståelse - og fordi, at de to niveauer ikke kan differentieres stringent, da de er indlejret i hinanden.

1.1 Metodologi - to epistemologiske fronter.

Valget af analysedesign til en videnskabelig undersøgelse må altid foretages ud fra en række konkrete hensyn såsom problemstilling, teoretisk tilgang, opgavens karakter, omfang, analyseniveau, ressourcer og meget mere.

Ligesåvel som der i organisationsteoriens "Bibel" ikke findes "one best way of organizing" (Galbraith, 1977), så findes der ikke i metodebøgernes Bibler "ét bedste valg" af metodisk tilgang. Analysedesignet er derimod den logiske sammenkædning af de indsamlede data og konklusioner med de forudliggende undersøgelsesspørgsmål (Yin, 1991, p. 27).

Når dønningerne efter denne konstatering har lagt sig, kommer man ikke ud over, at valg af analysedesign indplacerer sig i en "samfundsvidenskabernes hellige krig" mellem kvantitative og kvalitative tilgange og -forståelser med hver deres respektive Bibler.

Skellet mellem de to tilgange kan kort nedkoges til en sondring mellem idealerne: Erklären (positivismen) og Verstehen (fænomenologien).

Der tages med denne sondring samtidig hul på en hidsig og vedholdende epistemologisk og ontologisk debat om, hvordan man beskriver virkeligheden, og hvad der i det hele taget "tæller" som forskning - en debat, som er relateret til forudsætninger om **sandhed og rationalitet** ift. dels studieobjekt og virkelighed, dels selve forskningsprocessen.

"Den dominerende opfattelse er stadig, at epistemisk videnskab og Grand Theory ikke bare er mulig, men også ønskelig som den højeste form for videnskabelighed - analogt til naturvidenskaberne". (Flyvbjerg, 1991, p. 86)

Hvor de kvantitative undersøgelsestilgange i en lang årrække var næsten enerådende, så har disse op gennem 70'ernes og 80'ernes videnskabelige diskussioner været under kritik i takt med pres mod tidligere videnskabelige og ideologiske bastioner som positivismen og marxismen. Samtidig - og måske især - har en kritik af forudsætninger om rationalitet i aktørers handlinger, i politiske og organisatoriske handlinger, såvel som i selve den forskningsproces, der har til formål at blottlægge disse handlinger, vundet frem.

I den traditionelle (positivistiske) opfattelse af forskningsprocessen startes der ud med et overordnet mål, som udmøntes i problemstillinger eller testbare hypoteser. Herudfra vælges der et forskningsdesign, og data indsamles, bearbejdes og fortolkes. Analysen munder ud i en forskningsrapport, der besvarer de opstillede spørgsmål. I denne opfattelse ses forskning mao. som en målstyret og tilnærmet rational proces, der udvikles gennem en logisk sekvens af faser. (Andersen et al, 1992, p. 17)

Springet mellem forskellige faser er imidlertid ikke entydige i virkelighedens verden, og der er her snarere tale om mange tilbagekoblinger mellem faserne.

I det skitserede mål/middel-rationelle syn på forskningsforløbet skal, hvad man foretager sig på et givet tidspunkt i processen, kunne begrundes som hensigtsmæssigt ift. det oprindelige mål.

"Dermed forties fejltagelser, irrationel adfærd og tilfældighedernes spil, som efter vores erfaringer er væsentlige aspekter af normal forskningspraksis". (Ibid., p. 18)

Forskning bør grundlæggende opfattes som en læreproces. Det er således en misforståelse, at alt lige fra problemformulering over teorivalg til dataindsamling og analysemetoder, bør være afklaret i hovedet, inden skriveprocessen starter. Dette er en urealistisk forestilling, som desuden overser, at skriveprocessen også er netop en læreproces. (Ibid., p. 237)

Processen har ofte karakter af en dobbelt-loopet læreproces, jvf. Argyris' & Schoen's kategorier: single- og double-loop-learning, som jeg uddyber i mit projekt. Single-loop læring har karakter af en tilpasning, mens double-loop læringer forudsætter ændringer i normer og grundlæggende antagelser. "This kind of learning involves more than marginal adjustment in system routines; it comprises a fundamental change in the normative assumptions that structure system action." (McLaughlin, 1985, p. 100)

Der har som omtalt i de senere år været en generel større interesse for mikroteorier, fremfor de store, "forkromede" grand theories - og den store "samfundsmæssige fortælling" - en interesse, som også er slået igennem ift. videnskabsteoretiske arbejdsmetoder i samfundsvidenskaberne.

De kvalitative metoders og feltstudiernes renaissance kan ses i sammenhæng med, at samfundsforskere inden for stadigt flere discipliner har mistet tilliden til "grand theories" - omend ikke til teorier som sådan. Mikroaktører følger tilsyneladende ikke den adfærd, som makroteoriernes strukturer giver anledning til at forvente. Denne erkendelse indikerer, at vi må studere mikroadfærd for at opdage, hvad der tæller som makrostrukturer for de handlende subjekter - opdagelser som kun kan gøres i de sociale felter. (Andersen et al., 1992, p. 16)

I perioden fra slutningen af 1960'erne til begyndelsen af 1980'erne var samfundsvidenskaberne domineret af "storteoretiske" debatter: marxismen, funktionalismen og økonomismen. Empirisk forskning udførtes primært mhp. at måle, hvorvidt og i hvilken grad de "lovmæssigheder" og "tendenser", som teorien foreskrev, var "slået igennem". Metoden var overvejende kvantitativ. Hvis der blev udført kvalitative feltstudier, så var de af den teoristyrede type. I dag bekender mange sig til kvalitative undersøgelser af forskellige sociale felter, og det er i højere grad legitimt at nærme sig yderpunkter af feltstudiet, som er eksplorative og læringsbaserede af karakter. Dette kan med Andersen et al. begrundes i flere tendenser:

- Sammenbruddet i de store -ismer, det ideologiske opbrud og den efterfølgende forvirring.
- "Grand theories" har ikke været særligt gode til at skabe forudsigelser, som opfanger de ændringer, samfundene undergår, eksempelvis udviklingerne i øst- og vest-blokkene.
- Der er fremvokset en postmodernistisk modebølge, som hævder, at "den store fortælling er død", og at forskningens opgave er at "de-konstruere" den videnskabelige forståelse.

1.2 Casestudier og feltforskning.

Mit sigte er ikke at argumentere for "teoriernes død" - de lever såmænd i bedste velgående, men det synes omvendt evident, at grand-theory-tilgangen ikke er vejen til at forstå politisk læring i skolebestyrelser. Tanken er derimod at forfølge argumentationen for det mikroretiske sigte, og at lade dette være indgangen til begrundelsen for valget af feltstudiet. Samtidig vil jeg søge inspiration til min **metodiske** tilgang i Flyvbjerg's **metodologiske** argumentation for casestudiet. Da jeg imidlertid i sidstnævnte savner diskussioner af implikationer på det metodiske niveau, vil jeg senere i kapitlet udbygge med andre bidrag af mere specifik karakter.

Feltstudiet opulles ved at "fremmane en dialog i og med det sociale felt"; og ved at "blive ét med feltet". Gennem forståelse af feltets meningskabelse kan der skabes partielle forståelser af de processer, som sociale felter frembringer deres verden igennem. (Andersen et al. 1992, pp. 266-267)

Iflg. Silverman bevirkede 70'ernes "grand theory" -syndrom og den medfølgende manglende forklaringskraft ligefrem en dekobling mellem videnskab og samfund og medførte, at man stort set ophørte med at lytte til sociologien og i stedet orienterede sig mod andre discipliner, som enten var mere praksisnære (social policy) eller mere prestigefulde (economics). (Silverman, 1993, p. 185)

Når det kommer til egentlige og holdbare **forudsigelser** har samfundsvidenskaberne altid stået meget svagt over for de tekniske og medicinske videnskaber - et forhold som naturligvis relaterer feltets særlige karakter, men som samtidig utvivlsomt kan henføres til de kvantitative metoders udstrakte dominans i samfundsvidenskaberne. (Albæk, 1988)

De kvantitative metoder har traditionelt især haft succes med at give overblik over tilkendegivelser og "meninger" ift. store populationer i fastfrosne øjeblikke ("den politiske opinionsundersøgelse"). Det er primært spørgsmål om "hvem, hvad og hvor meget", dvs. målinger af mængde eller hyppighed af et fænomen, der har vist sig at være levedygtige. "Natural science provides the intellectual reference for this dominant (...) paradigm; its rules of evidence, accordingly, are rooted in canons of the classic scientific method". (McLaughlin, 1985, p. 96) Imidlertid har denne tilgang været stærkt kritiseret fra fænomenologisk hold for ikke at kunne sige meget om **hvorfor**, dvs. at især dybden ift. de afgivne udsagn har stået tilbage som den uberørte dimension.

Casestudier er omvendt ofte blevet betragtet som tvivlsomme og som de svageste af de samfundsvidenskabelige metoder (Yin, 1991; Jørgensen & Reddersen, 1991) - pga. manglende stringens og objektivitet, og måske især manglende generaliserbarhed. Iflg. mange antagelser kan case-studiet alene anvendes til hypotesegenerering.

For Flyvbjerg (1989, 1991) er dette syn knyttet til hele den vestlige filosofi med rødder tilbage til Socrates, hvor det universelle fik primat over det specifikke og det unikke. Et af argumenterne for casemetoden ligger hos Flyvbjerg i selve menneskets læreproces, hvor de nederste trin i en læreproces - begynderstadiet - er knyttet til det generelle, det regelbaserede og det kontekstuaafhængige. Derimod er de øverste trin i processen - gående mod "ekspert- eller virtuusstadiet" og mod enden til at improvisere ("intuitiv, holistisk og synkron handling") knyttet til kontekstuel og situationsafhængig handlen.

Det er i studiet af det unikke, det konkrete og det kontekstuelle, at dybere indsigt og forståelse (fx. om politiske læreprocesser) skal findes. (Flyvbjerg, 1991, p. 31) Flyvbjerg's læringsmodel er efterhånden gengivet i mange forbindelser, men dette faktum frigør mig ikke for en følelse af, at der er flere aspekter af modellen, som jeg ikke bryder mig om. Dels synes jeg, at der ligger en implicit elitær attitude i modellen, og dels finder jeg den kun velbegrunderet ift. argumentet om nødvendigheden af inddragelse af kontekst i videnskabelige undersøgelser.

Når det kommer til spørgsmål om forståelse af **menneskelig handling**, mener jeg, at man dels må stille det spørgsmål, om ikke de øverste trin i processen er forbeholdt de få og er gældende for et meget ringe udsnit af livets aspekter, og dels om ikke netop det regelbaserede er selve kernen til forståelse af menneskelig adfærd, jvf. nyinstitutionalismen og March's & Olsen's "logic of appropriateness" (March & Olsen, 1989), hvor der argumenteres for en forståelse af handlinger som værende regelstyrede og institutionelt betingede. Ikke kun rutinerede handlinger er regelstyrede - også vores handlinger i flertydige, uforudsigelige og uigenomsigtige omgivelser i en kompleks og usikker verden er baseret på regler. Hvis vi således retter perspektivet mod en forståelse af menneskelige handlinger, bliver det faktisk det regelbaserede, som det er allermost centralt at studere.¹

Flyvbjerg slår til lyd for anvendelse af en **progressiv phronesis** som alternativ til det epistemiske videnskabsideal, som cementerede sin position under den logiske positivismes

¹Se også Torfing, 1995.

højkonjunktur i 50'erne og 60'erne (Ibid., pp. 69-70). Med henvisning til Aristoteles anbefales studiet af det partikulære og situationsafhængige, fremfor det universelle; det konkrete og praktiske, fremfor det teoretiske. Der knyttes i forlængelse heraf tiltro til betydningen af eksemplets magt (Ibid., p. 74). Wittgensteins "Philosophical investigations" (1968) er - som pendant til dette - fyldt med provokerende spørgsmål. Arbejdet som lærer i engelske skoler havde vist ham, hvordan virkelig læring ofte opstår ved at arbejde med det partikulære - med konkrete eksempler. (Silverman, 1993, p. ii)

Modsat naturvidenskaberne er de sociale videnskaber svage ift. praktisering af *episteme* (universel og kontaktsafhængig viden baseret på generel analytisk rationalitet). Socialvidenskaberne er tilgængelig stærkest, hvor naturvidenskaberne er svage, nemlig i rollen som *phronesis* (praxis-orienteret viden og handling baseret på værdirationalitet). (Flyvbjerg, 1991, p. 77)

"Phronetisk forskning fokuserer på praktisk aktivitet og praktisk viden i dagligdags situationer (...) Hvad det *altid* betyder, er fokus på de faktiske daglige praksisser, som konstituerer et givet interessefelt, uanset om det er dynamikken på fondsbørsen, i Greenpeace eller den lokale skolebestyrelse. Praksis anses for mere fundamental end diskurs og teori". (Ibid., p. 84)

Fokuseringen på praksis i phronetisk forskning betyder en betoning af kontekst, da daglige praksisser og cases kun kan forstås i deres relevante sammenhæng. Samtidig fokuseres der i højere grad på det dynamiske spørgsmål *hvordan?*, fremfor det mere strukturelle *hvorfor?* - og i højere grad på *verstehen* end på *erklæren*. Resultater undersøges og fortolkes altid i forhold til en proces. (Ibid., p. 85) Dette fokus på proces ligger således også i naturlig forlængelse af dét, der udgør objektet i min undersøgelse, nemlig *læring*. Læring er i høj grad at betragte som en proces - en proces som bedst afdækkes ved at ved at producere og læse tekster om emnet. Der her her tale om en **tekstliggørelse** af emnet, hvor praksis - i tråd med Foucault's metode og den hermeneutiske tradition - holdes op **i forhold til tekster** - tekster, der udgør slutproduktet af den kvalitative metodetilgængs datafangst, hvor virkeligheden gennem kvalitative interviews og observationer er indfanget, beskrevet og omformet til tekster, som udgør det fundament, hvorudfra tolkning og analyse begynder.

Arven fra Foucault og fokus på kontekst og mening

Flyvbjerg trækker med det phronetiske begreb på flere forskellige videnskabsteoretiske positioner, heriblandt en aristotelisk vidensforståelse og Foucaults genealogiske metode. Begrebet uddybes i det følgende - ikke fordi mit sigte er at studere **epistemer** og tidsmæssigt langstrakte diskurser inden for undersøgelsesfeltet, men fordi Flyvbjergs tilgang med anvendelsen af *phronesis* har lighedstræk med feltstudiet og med den arbejdsmetode, der vil blive anlagt i mit projekt. Selvom mit sigte således ikke er diskursanalysen, er jeg alligevel interesseret i at efterspore, hvad der skabes mening om i skolebestyrelserne, idet dette kan antages at have implikationer for den læring, der foregår. Det skal medgives, at det i disse år synes at være umuligt at nærme sig en kvalitativ tilgang til studiet af politik og af magtrelationer, uden at skulle en tur rundt om Michel Foucault. Det kan således forekomme en kende ironisk, at diskursens fornemste arkæolog selv går hen og bliver en "diskursivt sat italesættelse". På den anden side må det dog medgives, at Foucault

repræsenterer en unik tilgang til forståelse af såvel videnskabelig metode², som selve opfattelsen af så centrale begreber som magt, menneske og samfund. Foucault's videnskabelige metode er i stærk opposition til positivismen. Den er således i høj grad kvalitativt baseret - faktisk kan man sige, at Foucault har bevirket til at udstrække og berige opfattelsen af arkivstudier til at rumme alle relevante, tænkelige som utænkelige, kilder - lige fra gamle nationalarkiver til samtidens poesi. Herudover er det mit argument, at vi uden Foucaults fortjenester næppe i de seneste år havde set en så kraftig opbakning omkring den "nyinstitutionelle" forståelse inden for fagdiscipliner som politologien og organisationsteorien - forståelser som jeg også vil trække på i mit projekt.

Phronetisk forskning har en narrativ tilgang, dvs. en vægtning af historie(r) - forstået i begge af ordets betydninger, dvs. dels konkrete aktørers beskrivelser af faktiske hændelser (det fænomenologiske udgangspunkt), og dels som registrering af historisk udvikling (en kontekstuel og strukturel tilgang). Heri ligger, at der fokuseres på både aktørniveau og strukturniveau - og på forholdet mellem de to - i et forsøg på at komme udover dualismen aktør-struktur; hermeneutik-strukturalisme og voluntarisme- determinisme. Ambitionen er mao. at undgå rene aktørforklaringer ved at foretage en kobling til en strukturel tilgang og forståelse. (Ibid., p. 85) Struktur er her ikke kun historie, men i nok så høj grad de institutionelle rammer, som kondenseringer af de magtkampe, der er foregået på skoleområdet.

Flyvbjerg lægger sig op ad den genealogiske metode, som Foucault anlægger på et tidspunkt i sit forfatterskab, hvor han har forladt sin tidligere arkæologiske tilgang. Udgangspunktet, som har klare lighedstræk med feltstudiemetodikken, er her, at forskeren undgår enhver form for *finalistiske forklaringer* og rationaliseringer. I stedet registreres hændelser i deres singularitet. Ud over de mere indlysende steder søger genealogen også hændelserne de mindst lovende steder, og hvor de tilsyneladende ikke er del af en større mening. Forskeren kommer uundgåeligt i den situation, at han eller hun arbejder i tilsyneladende eller reel blinde og med den risiko, at der ikke er sikkerhed for, at forfølgelsen af en hændelse vil bidrage til kortlægning af de forhold, der i udgangspunktet fokuseres på -jvf. feltstudiets eksplorative sigte, som beskrives senere.

"Den genealogiske undersøgelse er i følge Foucault ikke forsigtig og forbeholden. Detaljer graves frem fra dybet af arkiver, indhentes fra personer, eller hvor de nu kan findes, og gives tid og plads til at *tale for sig selv*, uanset hvad de siger. *Minutiae* tæller, fordi det viser sig, at det ofte er i detaljen de virkeligt betydningsfulde sammenhænge kommer til udtryk." (Ibid., p. 91)

Det store søges i det små - og omvendt - i en proces, der er kendetegnet af tålmodighed, sans for detaljen og af en omfattende indsamling af kilde- og datamateriale.

"I stedet for et identificerbart og veldefineret begyndelsespunkt finder man således rod, ulighed, fejl-vurderinger, forskelle, diskontinuitet, uenighed og ikke mindst *konflikt og magtkamp*" (Ibid., p. 92)

²Foucault og diskursteoretikere iøvrigt trækker først og fremmest inspiration fra fortolkningsvidenskaberne, såsom hermeneutik, fænomenologi, strukturalisme og dekonstruktion.

I følge Foucault bevæger vi os i den vestlige verden på en illusion om, at begreber og idealer omkring demokrati, videnskab, rationalitet og sandhed er konstante og statiske. Tværtimod fremhæver Foucault, at der konstant står konflikt om disse, og de skal konstant genereres. (Ibid., p. 93)

Dechiffrement

Et andet forankringspunkt i den genealogiske metode, som er i harmoni med, at metodens rødder skal findes i både hermeneutik og strukturalisme, omfatter begrebet *dechiffrement*. Hermed menes såvel forståelse "indefra" som forklaring "udefra", underforstået, at metoden således både omfatter fortolkning (indefra) og analyse (udefra). Punktet skal ses i forlængelse af den kritik, som typisk rettes mod fænomenologien og hermeneutikken, for tendentsitet og metodisk individualisme.

Fokusering på aktørniveau og på empati og indlevelse medfører i mange kendte undersøgelser, at forståelse af niveauet for samfundsmæssige praksisser negligeres og/eller udebliver. Resultatet er følgende ofte ukritiske og atomistiske analyser. (Ibid., p. 95)

Det er centralt at pointere Foucault's position ift. den traditionelle historieopfattelse. Hvor bevægelsen som oftest går den modsatte vej, så har Foucault altid forsøgt at beskrive nutiden ud fra fortiden. I traditionel historieskrivning opfattes historien desuden som værende "objektiv"; dvs. at man kan "træde ud" af historien og beskrive den. Foucault anfægter denne opfattelse. Man kan ikke træde ud af historien og beskrive den exogent - man er altid en del af det, man beskriver. Med dechiffrement erkendes - i overensstemmelse med den hermeneutiske tradition, at

"Forskere er i bund og grund involveret i og delvist produceret af de samme kulturelle praksisser, som de studerer; derfor kan forskere ikke stå fuldstændigt uden for det, de studerer. Forskere kan tolke, det de tolker, netop fordi de i en vis udstrækning er en del af det. (...) Betydningen af diskurser kan kun forstås som en del af samfundets fortløbende historie." (Ibid., p. 94)

Den hermeneutiske fortolkningspraksis har som nævnt ofte været angrebet for en relativistisk analyseapproach: Den ene forklaring kan være lige så god som den anden, og det samme gælder forskerens fortolkning heraf. I forhold til Foucaults genealogiske metode er anklagen om relativisme skudt forbi målet, idet mennesket her opfattes som "intet andet end dets historie". Heri ligger, at mennesket på et givet historisk tidspunkt kun har et bestemt repertoire af handle- og forståelsesmuligheder, som er diskursivt sat. Historien må derfor forstås ift. de gældende praksisser og diskurser, og disse må forstås ift. historien. Det er således op imod en **kontekst**, at praksisser skal forstås og fortolkes, og det er brugen af kontekst, der beskytter mod den relativistiske fejlslutning. (Ibid., p. 95)

Det er klart, at denne argumentation kun holder vand, såfremt fortolkeren har udgangspunkt i en *holdning* til, hvordan tingenes tilstand er i det samfund, han eller hun studerer - for ellers lurer det relativistiske spørgsmål i baggrunden igen. Specificeringen af holdning kan foregå på to niveauer: Dels bør der lægges vægt på at redegøre for sit værdimæssige udgangspunkt ift., hvordan virkeligheden undersøges, og hvordan data indsamles og fortolkes. Dels foretages

undersøgelsen med baggrund i **teori** og teoretisk funderede hypoteser, således at der ikke bare undersøges og fortolkes "i blinde".

Den metodiske tilgang med fokus på praksis, kontekst og historie giver således mulighed for at forstå aktørers involvering i dagligdags praksisser samt de institutionelle aflejringer heraf - dvs. hvordan institutioner fungerer og virker tilbage og spiller ind på aktørernes handlinger. Med denne knibtangsmånevne undgås således problemet med hermeneutikkens utilstrækkelighed og strukturalismen makroforståelser. Samtidig er metoden et redskab til at undgå problemet om værdifrihed, som plagede Weber. (Ibid., p. 100)

Det er imidlertid afgørende for Foucault at se spørgsmål om virkelighed og om sandhed ift. spørgsmålet om magt. Samtidig er det vigtigt at forstå magt ift. processer, fremfor kun magt som strukturer. Han advarer dermed mod ensidige forståelser af den strukturelle magtdimension (Magtens 4. dimension; Christensen & Daugaard Jensen, 1986) og magten som det åndelige fængsel, som vi ikke kan undslippe. Magten er således for Foucault, hverken udelukkende institutioner eller strukturer, men derimod knyttet til komplekse strategiske samfundsmæssige situationer. (Ibid., p. 106 og Foucault, 1984, pp. 93-95.)

"Med vægten på strategi frem for på suveræniteten, bliver Foucault's hovedspørgsmål - det han kalder *"the little question...flat and empirical"* - det dynamiske, udøvelsesorienterede *hvordan* (proces), frem for Lukes' og den Hobbessianske magtteoris fokus på de mere statiske og besiddelsesorienterede spørgsmål hvem, hvad og hvor (struktur)." (Flyvbjerg, 1991, p. 106)

Magt skal mao. ses som **udøvelse**, snarere end som **besiddelse**. Heraf følger Foucaults vigtigste pointe, nemlig at magt er *produktiv*, den er ikke kun repressiv og undertrykkende.

"It seems to me that power must be understood in the first instance as the multiplicity of force relations immanent in the sphere in which they operate and which constitute their own organization; as the process which, through ceaseless struggles and confrontations, transforms, strengthens, or reverses them; (...) and lastly, as the strategies in which they take effect, whose general design or institutional crystallization is embodied in the state apparatus, in the formulation of the law, in the various social hegemonies." (Foucault, 1978, pp. 92-93)

Mening

Udover, at magten viser sig i relationer og i processer, er den særlig vigtig som studieobjekt af endnu en grund: Magten producerer således virkelighed, den producerer domæner, sandhedsregimer og "rituals of truth".

"We must cease once and for all to describe the effects of power in negative terms: it "excludes", it "represses", it "censors" (...) In fact power produces; it produces reality; it produces domains of objects and rituals of truth". (Foucault, 1979, p. 194)

Der ligger således i den genealogiske metode en søgen efter sandhed og efter **mening**. Samtidig ligger der en erkendelse af, at det er omsonst at lede efter enkelte objektive og

universelle principper og lovmæssigheder. Der vil således altid være flere af disse på spil, og de kan udmærket eksistere samtidig. Identitet er som sådan "unfixed". Identitet og mening er knyttet til en forståelse af "meningsfulde sociale praksisser", hvilket indebærer en kontekstuel tilgang til forståelse heraf. Samtidig må social identitet forstås politisk. Politikforståelsen er knyttet til aktører involveret i kamp og konflikt, hvorfor magttilgangen er central og nødvendig. Magten er således altid relateret til en evig kamp om etablering og reetablering af sandhed og mening, som igen er knyttet til historiske og situationelle praksisser, som ændres over tid. Det er dette fænomen, som Foucault henviser til, når han siger, at "objektivitet og sandhed er magtens maskering". (Foucault, 1979)

Magten er alle steder og er ikke bundet til et "locus" - det er ikke muligt at binde den til et udgangspunkt - der må i stedet søges efter "relations of power". Det er disse relationer, der udmøntes i regler, som bla. betinger, hvad der kan siges/ikke-siges, hvad der tilladt/forbudt, og hvad der er sand/falsk, osv. (Flyvbjerg, 1991, pp. 105-108), og dermed også i sidste instans, hvad der overhovedet kan defineres som værende videnskab. Sandheden "konstueres" således af aktører (i konflikt og kamp) - den eksisterer ikke "uden for verden" som en objektiv størrelse. Det er helheden af, og sammenspillet mellem, bestemte regler, der sætter grænserne for sandt og falsk og som producerer og knytter effekter - i form af magt - til sandheden. (Ibid., p. 126)

Den genealogiske metode, som bla. er inspireret af Nietzsche, søger afdækning af sådanne "sandhedsregimer" og har to udgangspunkter. Der må ledes efter:

- **Decent** (det, der kom før). Fortiden må altid forstås ud fra dens kontekst - herigen-nem afdækkes "history of the present".
- **Emergence** (moment of arising). Fødslen af fænomener er altid resultatet af konflikt mellem forskellige grupper og kræfter.

I forhold til min undersøgelse af skolebestyrelser ligger der i ovenstående to implikationer ift. undersøgelse og analyse. Skolebestyrelserne må dels forstås kontekstuel og historisk, dvs. bla. i forlængelse af de tidligere skolenævn. Dels må fremkomsten af skolebestyrelserne forstås i lyset af forskellige kampe om indflydelse og autonomi - eksempelvis mellem myndigheder og brugere, der kræver medbestemmelse over offentlige ydelser - eller anderledes formuleret: kampen mellem system- og livsverden. Eller som en kamp om styring og kontrol over den offentlige sektor og de offentlige ydelser mellem lovgivende/bevilligende myndigheder (stat/kommuner) på den ene side og (semi-) professionelle myndighedsudøvere (lærere) på den anden side.

Diskurser, magt og mening

Sandhedsregimerne skaber **institutionaliserede** former for orden, som afgrænser og ekskluderer: de afgør, hvad der kan siges, **hvem** der kan tale, **fra hvilken** position, der kan tales, og **hvad** der sandt og falsk.

Disse former for orden udmøntes i **diskurser**, forstået som **italesættelse**, dvs. som sproglige eller tekstlige artikuleringer af former for orden. Hvor Foucault i sit tidlige forfatterskab, mens han bekendte sig til sin "archeology"-metode, så diskurser som exogent givne størrelser, så

bliver diskurser under den genealogiske tilgang opfattet som **endogen** givne effekter ift. konkrete magtkampe.³

Magten må altid ses i sammenhæng med diskurser. Flyvbjerg undgår således den centrale pointe, at Foucault tidligere - under "archeology"-perioden - så magten som en implicit størrelse - magt som begrænsning og tvang - og at han først under den "genealogiske periode" skifter til at se magten som værende eksplicit - som produktiv ift. konstitueringen af diskurser, viden, sandhed, krop, osv.

Diskursformationer - og de historiske betingelser herfor og forandringer heri - er således et afgørende element i en samfundsanalyse. Ikke mindst fordi de rummer de centrale tanker og ideer, ud fra hvilke der produceres "viden" om verdenen. Før bestemte ting og aktiviteter kan forstås som meningsfulde, må de være del af bestemte diskurser (Howart, 1994, p. 119) Således skriver jeg her en metodisk tilgang til mit projekt, fordi jeg lige nu er en del af og samtidig omsluttet af, en bestemt diskurs om, hvordan jeg meningsfuldt beskriver og undersøger det samfund, jeg lever i.

Foucault's metode arbejder således med undersøgelsen af **statements** (diskurser); Hvordan er de produceret, og hvilke **rules** (regler) understøtter dem. Strategier er således ikke produktet af aktørers pludselige viljer og lyse indfald. Reglerne sætter derimod grænser for, hvad der kan tænkes - og dermed, hvordan der kan handles strategisk. Alle objekter er konstitueret som objekter af bestemte diskurser - og kun inden for diskurserne kan vi forstå disse. Tilgængæld kan betydningen af et objekt have flere forskellige "meninger" indenfor for forskellige diskurser; fx. kan objektet "en sten" have forskellige betydninger, alt efter om det er en brølægger, en arkæolog, en BZ'er, en skulptør, osv., der forholder sig til objektet. Dannelsen af diskurser sker, når der forekommer en "infusing of meaning" ind i objektet, analogt til Meyer & Rowan, der inden for nyinstitutionalismen i organisationsteorien taler om en "Infusion of values", når organisationsstrukturer og -standarder institutionaliseres og knyttes til opfattelser af rationalitet. (Meyer & Rowan, 1977). Det er derfor vigtigt at prøve at forstå, hvordan diskurser produceres, hvordan de fungerer, og hvordan de forandres.⁴

³ Foucault her på linie med March & Olsen i deres udgave af "nyinstitutionalismen", som jeg skal vende tilbage til senere i projektet, hvor identiteter, interesser og mål formes endogen i den politiske proces og ikke er exogen givne størrelser. Dette synspunkt støttes iøvrigt af Torfing. (1995, p. 104)

⁴ Det er værd at påpege, at denne forståelse af "meningsskabelse" er væsensforskellig fra fx. den symbolske interaktionisme (Blumer, 1986), som jeg behandler senere, hvor mening skabes ift. objekter, der defineres i interaktionen mellem aktører.

Mening opstår her i, og modificeres gennem, fortolkningsprocesser, hvor forståelser og "verden" er sammensat af "objekter", som igen er et produkt af symbolsk interaktion. Blumer klassificerer 3 kategorier af objekter:

- a) Fysiske objekter, så som stole, træer, osv.
- b) Sociale objekter, så som studenter, præsidenter, osv.
- c) abstrakte objekter, som fx. moralske principper

(...) An object is anything that can be indicated or referred to. The nature of an object - of any and every object - consists of the meaning that it has for the person for whom it is an object.

This meaning sets the way in which he sees the object, the way in which he is prepared to act

Det ligger i naturlig forlængelse heraf, at Foucault anbefaler studier af former for *institutionalisering* - i ordets bredeste betydning - som fx. statsapparat, juridiske strukturer, traditioner og mode. Institutioner udgør ifølge Foucault privilegerede observationspunkter, der er ordnede og virksomhedsfulde i kraft af bestemte lokaliseringer, egne regulativer, hierarkiske strukturer, relative autonomi, osv. Institutioner kan udgøres af et apparat, som er lukket om sig selv, eller en flerhed af apparater, der udgør komplekse systemer, som regulerer fordelingen af magtforhold i en social sammenhæng. (Flyvbjerg, 1991, p. 123)

Hvordan udvælges cases?

Hos Flyvbjerg er formålet med **dichiffremment** primært at producere viden til samfundsmæssig debat (til **inputsiden** af det politiske system) - snarere end at det er endegyldig og **empirisk verificerbar** viden, der er sigt punktet. Samtidig afvises anklagerne mod metoden for relativistiske fortolkningsprocedurer - disse modvirkes i tilgangen ved at opstille validitetskrav til fortolkningerne. Derimod er resultaterne åbne overfor afprøvning ift. andre fortolknin-ger. Diskursen, som er resultatet af fortolkningen har ikke nogen privilegeret særstatus - men er underlagt samme vilkår som andre diskurser i den samfundsmæssige debat.

"Konsekvensen af, at fokus ikke er på teoretiske universaliser, er således hverken relativisme eller nihilisme, men accept af et menneskeligt privilegium og grundvilkår: Meningsfuld dialog i kontekst." (Flyvbjerg, 1991, p. 99)

At opstille validitetskrav til undersøgelsen er imidlertid ikke det samme som at fastlåse denne i en spændetrøje af metodiske procedurkrav.

I studiet af menneske og samfund risikeres, at studieobjektet "dør", hvis det underkastes for strenge regler. Det unikke ved menneskelig aktivitet som studieobjekt er således, at det står i et levende forhold til den eller de, der studerer. Dette betyder også, at det er svært eller umuligt at opretholde en fuldstændig opdeling mellem subjekt og objekt. (Ibid., p. 119) Forskeren er således underlagt de samme diskurser, som han studerer. Alligevel **tilstræber** man som arkæolog, der arbejder efter Foucaults metode at være *uengageret* i det billede af rationalitet og magt, man afdækker, mens man gør det. (Ibid., p. 133)

Det er Flyvbjergs vægtigste pointe, at der i sidste instans kun eksisterer kontekstafhængig viden i studiet af menneske og samfund - og ikke ægte kontekstuaafhængig viden, som er forudsætningen for epistemisk teoridannelse. (Ibid., p. 142) Casestudier er ofte blevet kritiseret for manglende pålidelighed og gyldighed og manglende muligheder for at foretage generaliseringer.

toward it, and the way in which he is ready to talk about it. An object may have different meaning for different individuals. (...) The meaning of objects for a person arises fundamentally out of the way they are defined to him by others with whom he interacts. (...) Out of a process of mutual indications common objects emerge - objects that have the same meaning for a given set of people and are seen in the same manner by them." (Andersen et al, 1992, p. 272)

Forudsigende teorier og universaliser findes jvf. Flyvbjergs argumentation imidlertid slet ikke i studiet af menneske og samfund, og derfor er konkret, kontekstafhængig viden mere værdifuld, end en forgæves søgen efter sådanne teorier og universaliser.

Jeg finder det problematisk, som med Flyvbjerg, at stille sig tilfreds med, at forskningen skal sigte mod at levere inputs til den politiske debat. Jeg mener ikke, at man bør stoppe her. Det kan samtidig problematiseres, om Flyvbjergs metodologiske udgangspunkt i sig selv berettiger, at niveauet for metode i så høj grad kan negligeres, og at det er tilstrækkeligt at lade metoden være underlagt det videnskabsteoretiske, filosofiske afsæt.

"(...) Sometimes we simply have to keep our eyes open and look carefully at individual cases - not in the hope of proving anything, but rather in the hope of learning something". (Ibid., p. 144, note nr. 11, citeret fra H.J Eysenck (ed.), 1976, "Case Studies in Behaviour Therapy", Routledge & Paul, London, p. 9)

Således mener jeg ikke det er tilfredsstillende, forudsætnings- og teoriløst at gå ud i verden og se, hvad casen bringer og fortæller, uden opstilling af metodiske retningslinier - som Flyvbjerg efter min mening ikke forholder sig nævneværdigt til.

Det er udmærket at anføre, at relativistiske fortolkninger modvirkes ved at opstille validitetskrav - disse må imidlertid nødvendigvis ekspliceres. En ting er således at påstå, at studieobjektet dør, hvis det underkastes strenge metodekrav, noget andet er, ikke at forholde sig til sådanne krav og reglers betydning for indsamling af datamateriale og analyse. Flyvbjergs tilgang er på dette punkt i strid med Silverman's argumentation, som jeg vender tilbage til, hvor kvalitative undersøgelser forudsættes underkastet alle tænkelige former for krav og tests, og hvor der undersøges med udgangspunkt i teori.

Derimod er jeg enig i, at casestudiet er velegnet til test af opstillede hypoteser, hvilket ofte leder til falsifikation eller revidering af opstillede udsagn.

Det er i den forbindelse misforstået, at casestudier er tendentiøse ift. at bekræfte forudfattede opfattelser hos forskeren. Intensive casestudier fører således ofte til en forkastelse af forudfattede antagelser og teser. Falsifikation, ikke verifikation, er typisk for casestudiet. (Ibid., pp. 154-155)

Caseudvælgelsen bør foregå strategisk på baggrund af typer af cases.

Flyvbjerg (Ibid., p. 150) opererer i den forbindelse med følgende definitioner:

1. Extreme/afvigende cases (særlig vellykkede/problemfulde cases i en nærmere defineret forstand)
2. Maximum-variation cases (udvælgelse mhp. størst mulig spredning: stor/lille; rig/fattig, osv.)
3. Kritiske cases (hvis det ikke gælder denne case - så gælder det ikke for nogen cases)
4. Paradigmatiske cases (mønstereksempler; kan fungere som metafor for et område)

Mest-sandsynlige cases er særligt velegnede til *falsifikation* af udsagn, mens mindst-sandsynlige cases er velegnede til *verifikation*.

Tilfældige stikprøver med vægt på repræsentativitet kan sjældent nå så dybt som få cases udvalgt mhp. validitet. Samtidig er atypiske og ekstreme cases ofte meget informative, fordi

de aktiverer flere aktører og mere grundlæggende mekanismer i den studerede situation. (Ibid., p. 149)

Spørgsmålet er imidlertid, hvordan man identificerer kritiske cases såvel som de kriterier, der lægges til grund herfor?

Eller omvendt - hvordan afgøres det, om en given case har metaforisk værdi og er paradigmatisk - især da før man har påbegyndt sin undersøgelse?

Dette er således for Flyvbjerg et anliggende, som kræver erfaring, "næse" og kreativitet. Det eneste svar, der kan gives på sådanne spørgsmål - hvor utilfredsstillende det så end måtte forekomme - er, at dette heller ikke kan afgøres på forhånd.

I de(t) strategiske valg af case(s) må forskeren bruge sin erfaring og intuition i vurderingen af, om en given case er interessant i paradigmatisk sammenhæng og må give acceptable grunde for sit valg og sine kriterier for typologisering. Fx. kan en case samtidig være både ekstrem, kritisk og paradigmatisk. (Ibid., pp. 149-153)

Dechiffrement-tilgangen i casestudiet arbejder ud fra originalt kildemateriale og har det laveste organisationsniveau som udgangspunkt for forskningen. Der er tale om at arbejde i felten og om "forskning på kroppen". (Ibid., p. 84)

Casestudiet giver mulighed for at undersøge en problemstilling i sin sociale kontekst, uden explicit at skulle forsøge at isolere det pågældende problem.

Selv om casemetoden kan afvises ud fra positivistiske metodekrav om generaliserbarhed, kan der udmærket være en høj grad af **analytisk generaliserbarhed** knyttet til metoden.

"Case-studies, like experiments, are generalizable to theoretical prepositions and not to populations or universes". (Yin, 1991, p. 21)

1.3 Undersøgelsesmetoder og analysedesign

De gængse samfundsvidenskabelige metoder lader sig traditionelt og oversigtsagtigt inddelle i: Eksperimentet/quasi-eksperimentet, surveyundersøgelsen og casestudiet. Mit projekt vil anvende caseundersøgelser og kvalitative metoder: Interviews, observation og arkiv- og dokumentstudier.

"Casestudiet er en måde at inddrage den "beskidte" virkelighed på - i al sin kompleksitet - og derigennem erstatte den "store" teori med en række små." (Jørgensen & Reddersen, 1991, p. 32)

Yin definerer et case-studie som en empirisk undersøgelse, der belyser et samtidigt socialt fænomen inden for dets "real-life context", hvor grænserne mellem fænomen og kontekst ikke er entydige, og hvor der anvendes multiple kilder til belysning og forklaring eller som bevis. (Yin, 1991, p. 23) Inden for store dele af samfundsvidenskaberne, fx. studier af policy-processer, er casestudiet - enten i form af single-, multiple- eller (afgrænsede) komparative caseundersøgelser slået igennem som dominerende teknik, hvor der udtrages beviser og viden primært fra interviews med nøgleaktører og dokumentstudier. (Hill & Bramley, 1986, p. 20)

Med brug af casemetoden dumper man ind i et evindeligt spørgsmål: Hvor mange cases skal belyses, før der er tale om repræsentativitet - og hvordan definerer og udvælger man "n-antal" cases?

Her er det i stigende grad blevet plausibelt at begrunde sin case-udvælgelse ud fra pågældende case(s) egenskaber som værende eksemplariske, typiske, ekstreme eller teoretisk begrundede ift. udvælgelsen. (Ragin & Becker, 1992)

Herved kommer man ud over og får lukket tiltagene til ovennævnte diskussion - hvis udvælgelsen således er begrundet og argumenteret, vil yderligere gentagelse af n-antal cases inden for tilsvarende kategorier ikke bibringe yderligere teoretisk indsigt.

Yin skelner mellem 3 undersøgelsestyper: Eksplanatoriske (forklarende), eksplorative (udforskende) samt deskriptive typer.

Det eksplorative sigte kan ses som et skridt på vejen mod teoretiske antagelser og (generaliserbar) teoriudvikling.

Det "intensive feltstudie" dækker over udforskningen af komplekse, sociale, empiriske fænomener - nutidige eller historiske - ved anvendelse af flere typer af data. (Andersen et al. 1992, p. 24) Det er i denne type af studier vigtigt at inddrage konteksten som led i et helhedsperspektiv, samtidig som det er vigtigt at vide, at den netop er kontekst og ikke objekt. (Jørgensen & Reddersen, 1991, p. 33)

Brugen af de nævnte undersøgelsesmetoder, samt den eksplorative brug af casestudiet som i min undersøgelse, bevirker at designet knækker overimod det antropologiske studie - dog ikke i den betydning, som visse antropologer anlægger til metoden, hvor man teoriløst og "forudsætningsløst" begiver sig ud i felten. "The early stages of field research should not be totally unguided" - sådan som det antages i visse etnografiske skoler. "The attempt to describe things "as they are" is doomed to failure". (Silverman, 1993, p. 36) Feltforskning har fokus på sociale praksisser. Der er imidlertid en fare i, "(...)if ethnography reduces social life to the definitions of the participants, it becomes a purely "subjectivist" sociology which loses sight of social phenomena. Instead, the point is to narrow the focus to what people are *doing*." (Ibid., p. 54)

Der er således her tale om anvendelse af casestudiet mhp. analytisk generalisering: dvs. at sammenligne indsamlede data med eksisterende teori - opstillet som "rival theories".

"Rival theories" og det eksplorative studie

At bruge "rival theories" vil sige, at man formulerer to (eller flere) hypoteser, der gensidigt udelukker hinanden. Hver hypotese opfattes således som et "mønster", der indikerer, hvordan datamaterialet ville se ud, hvis den pågældende hypotese var sand. Datamaterialet for casestudiet kan herefter sammenlignes med hvert "mønster", og dermed sandsynliggøres den ene teori frem for den anden. (Jørgensen & Reddersen, 1991, p. 35)

Hypoteserne må betragtes som foreløbige og delvist uafklarede, idet der anvendes en eksplorativ, integrativ analyse, hvor hovedspørgsmål og antagelser ikke nødvendigvis ligger klar fra starten, men hvor disse formes og omformes i processen, jvf. den hermeneutiske cirkel, som jeg skal vende tilbage til. Det er således vanskeligt at stille de rigtige spørgsmål fra starten.

Jeg har fra starten søgt efter best/worst - cases, dvs. hhv. paradigmatisk og kritiske cases. Hermed menes skolebestyrelser, hvor arbejdet i følge deltagerens egen opfattelse forløber

udpræget hhv. godt og skidt - altså paradigmatisk og ekstreme tilfælde - for at finde variation, dybde og bredde i undersøgelsen og herigennem styrke validiteten. Den ekstreme case kan naturligvis ikke siges at være typisk, men til gengæld er den oftest meget informativ, fordi den bedre end den gennemsnitlige case bringer forhold frem i lyset, som ellers ville være gemt fra overfladen.

Når der opstilles hypoteser, er det naturligvis væsentligt, hvilket datagrundlag disse hypoteser testes i forhold til. Med brugen af casemetoden er vi således tilbage ved diskussionen af det metodiske grundproblem: Er der generaliserbarhed knyttet til casestudier? Selv om en case naturligvis aldrig kan siges at være repræsentativ, kan der som nævnt iflg. Yin (1991) tales om **analytisk generaliserbarhed**, som adskiller sig fra den statistiske generaliserbarhed, hvor resultater fra en stikprøve kan generaliseres til en hel population, hvis særlige regler for udvælgelsen er fulgt.

Analytisk generaliserbarhed opnås ved, at data sammenholdes med en teori eller en fortolkningsramme. Dette kan gøres ved brug af "rival theories", hvor man kan generalisere ud fra et enkelt eksempel, fordi man inddrager og forstår fænomenets kontekst i netop dette eksempel og derfor kan uddrage det generelle. Det er dog vigtigt at eksplicite, hvordan og til hvilke områder man kan generalisere resultaterne. (Jørgensen & Reddersen, 1991, p. 36)

Således muliggør metoden, at man på én gang får fordelene af casestudiets styrke mht. dybde, set ift. de variabel-baserede korrelationer, der kendetegner kvantitative studier, samtidig med at der vil være mulighed for at generalisere til bredere teoretiske antagelser, fx. omkring hvilke typer af barrierer der generelt kan og vil optræde, når bestemte tiltag sættes i værk - eller ift. politisk læring i skolebestyrelser.

Multiple cases

Det skal ikke hermed underkendes, at et studie bliver mere robust, når der arbejdes med flere cases - og især, hvis det bruger replicatio - dvs. flere udvælgelse af **samme type** case, jvf. tidligere.

Omvendt er det iflg. Yin problematisk at tænke i repræsentativt udvalg af cases. Hver case bør i stedet udvælges omhyggeligt ift. undersøgelsens fortolkningsramme. Casene kan således udvælges, fordi man forventer de samme resultater i alle cases, eller fordi man forventer forskellige resultater, men af forudsigelige grunde. Hvert enkelt case må behandles som et helt case-studie, og først til sidst kan man drage konklusioner på tværs af casene. (Ibid., p. 37)

Der ligger i min udvælgelse af skolebestyrelser, at jeg vil arbejde med to bestyrelser, men tilgængelig samtlige (voksne) deltagere heri. Jeg har således ikke en foregøglet forestilling om repræsentativitet i udvælgelsen. Jeg vil således hellere lave en "ordentlig" og tilbunds gående undersøgelse, i stedet for at risikere at knække halsen tids- og arbejdsmæssigt og at drukne i data.

Dette kræver så omvendt en begrundet udvælgelse af skolebestyrelser, der begge vil være placeret i Aalborg ud fra kriterier om nærhed og tilgængelighed.

Jeg anvender et multiple-case design, hvor analyseenheden er den samme, og hvor der er flere cases. Faktisk kunne der argumenteres for, at skolebestyrelserne må betragtes som fokale enheder, hvor casene udgøres af de enkelte skolebestyrelsesmedlemmer og deres individuelle læringsbetingelser og -udviklinger. Heri ligger en bottom-up-tilgang til analysen, som tager

udgangspunkt i lokale aktører og grupper, deres oplevelser af problemer, og deres udvikling af lokale strategier.

Figur 1: Typer af analysedesign i casestudier

Analyse- enheder	single case	multiple cases
single unit	1 one holistic	3 one of a kind, but many of them (congregated picture of one by many)
multiple units	2 embedded holistic	4 embedded multiple

I følge logikken i ovenstående figur, er min undersøgelse en "type 3" undersøgelse, der anvender flere cases, men kun ét analyseniveau.

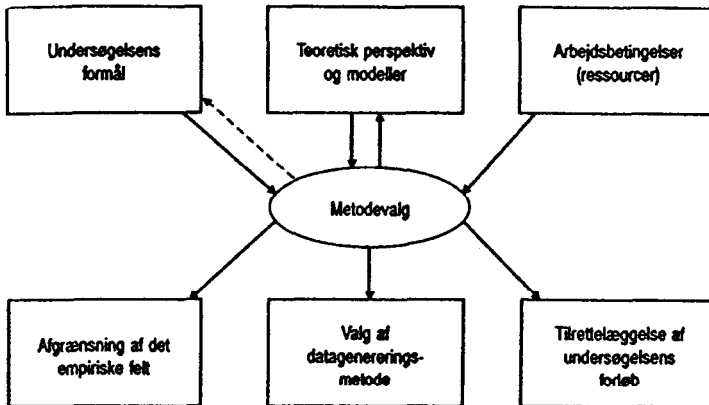
Silverman påstår, at vi lever i et "interview society", hvor interviews er centrale for forståelsen af tilværelsen. (Silverman, 1993, p. 19) Feltforskeren beror sig - bla. via interviews - på førstehånds læring og - indtryk ift. personer og kulturer ved at træde ind i fremmede verdener og forsøge at finde mening i dem. "The trick is to produce intelligent, disciplined work on the very edge of the abyss". (Andersen et al., 1992, p. 211)

Feltforskningen bør være drevet af teoretiske antagelser, fremfor tekniske, metodiske hensyn, dvs. det, der kan måles og "samples".

Indgangen til undersøgelse af sociale fænomener er således **procedural**. Der spørges således ikke i udgangspunktet strukturelt: "**Hvorfor** deltager personer i skolebestyrelser - og hvorfor fortsætter de", men derimod spørges der ift.: "**Hvad** skal personer gøre for at være skolebestyrelsesmedlem"? "What is going on here"? "What do people in this setting have to know in order to do what they are doing"? (Silverman, 1993, p. 29)

Det konkrete metodevalg er styret af de foreliggende undersøgelsesspørgsmål, det teoretiske udgangspunkt og de givne ressourcer, jvf. logikken i nedenstående model:

Figur 2: "Valg af organisations-sociologisk metode", Andersen Ib, 1990, p. 41.

Opsamling om feltstudiet og casemetoden

Den opfattelse, som bla. Flyvbjerg så kraftig tager afstand fra, kaldes enhedsvidenskabs-idealet, som antager, at de samme videnskabsideal og metoder, som kendetegner naturvidenskaberne, (uproblematisk) kan og bør overføres på samfundsvidenskaberne.

"Hvor naturvidenskaberne er lovmæssigheds- og forklaringssøgende (nomotetiske) på basis af eksperimentelle iagttagelsesmetoder, er åndsvidenskaber orienteret mod dybtgående og indlevende forståelse af unikke fænomener på basis af hermeneutisk fortolkning (ideografiske)". (Andersen H., 1988, p. 156)

Figur 3: Centrale forskelle mellem fortolkningsviden og positivisme (Andersen H., 1988, p. 159)

	Fortolkningsvidenskabeligt paradigme	Positivistisk paradigme
Videnskabsideal	Fortolkning af subjektivt meningsindhold	Empirisk testning af teorier om kausale sammenhænge
Virkelighedsbillede	Handlinger som subjektivt meningsfulde ytringer	Adfærd som udslag af universelle lovmæssigheder
Forskningsetik vedr. vidensanvendelse	Fortolkning som led i overvindelse af forståelsesbarrierer og nedbrydning af fordomme	Kendskab til lovmæssigheder som grundlag for styring (=social engineering«)

Udøvere af det nomotetiske videnskabsideal pointerer spørgsmål om undersøgelsens præcision, objektivitet, repræsentativitet, validitet, reliabilitet, generaliserbarhed, kvantificerbarhed, systematik og kontrol. Det hermeneutiske forskningsideal, der har Max Weber, som den banebrydende eksponent, vægter i stedet kriterier som "følsomhed", fortolkning, unikke enkelttilfælde, få cases/få personer, fleksibilitet og holisme. Generaliserbarhed erstattes ofte af analytisk generaliserbarhed, hvor man ud fra et sæt af resultater forsøger at generalisere til en bredere teori. (Kruuse, 1989, pp. 37-39)

"I kvalitative undersøgelser har forskeren sjældent nogen hypoteser i starten af undersøgelsen, og hvis han har dem, danner de kun en ramme om det videre arbejde. De endelige hypoteser opstilles først under dataindsamlingen, der præges af, at forskeren møder forsøgspersonen med så få forudfattede meninger som muligt. Hypoteserne opstilles induktivt. Ved hypoteseopstillingen tages der hensyn til, at det der undersøges, ikke behøver at være stabile, statiske fænomener, men kan være dynamiske og gensidige påvirkninger mellem personer og deres sociale rammer." (Ibid., pp. 29-30)

1.4 Fænomenologi og hermeneutik

Med moderniteten som episteme vinder "erklæren" over den hermeneutiske tilgang, og "man" bliver "agent of representation" som hhv. subjekt og objekt. I det 20. århundrede sker der imidlertid en "revival" af hermeneutikken. Selvom begreberne fænomenologi og hermeneutik oftest omtales i flæng som var de én og samme sag, så tilhører de i udgangspunktet forskellige filosofiske traditioner. Jeg skal ikke her gå ind i en grundigere skitsering af forskellene, udover at påpege en væsentlig sondring mellem fænomenologiens forudsætning om "presuppositionlessness" og hermeneutikkens betoning af "foreknewledge". Fortolkningen af en tekst er iflg. sidstnævnte **ikke forudsætningsløs**, idet fortolkeren ikke kan springe ud af den forståelse, "han lever i". (Fog & Kvale, 1992, pp. 25-26)

Fænomenologien er primært rettet mod undersøgelser af mennesker i deres egen livsverden - hermeneutikken drejer sig primært om **tolkningen af tekster**.

Den fænomenologiske filosofi grundlagdes af Husserl omkring århundredeskiftet - i en kritik mod positivistiske og empiricistiske opfattelser af verden som værende et objektivt, faktisk univers - og videreførtes af bla. Heidegger og Satre, som grundlagde eksistentialismen. Centrale temaer i fænomenologien er menneskets bevidsthed, åbne beskrivelser af dets livsverden og udforskninger af "essences". (Ibid., pp. 21-22)

Der ligger heri en opfattelse af, at subjektet konstituerer verden og mening, og opgaven er at udforske de meningsfulde praksisser, som knytter sig til de subjektive forståelser. En anvendt metode hertil er "phenomenological reduction", dvs. en nedbrydning, afskrælning eller dekonstruktion af viden og forståelse for at nå frem til "essencen" af fænomener.

Hermeneutikken var oprindeligt udelukkende studiet af tolkningen af litterære tekster. Tekstbegrebet kan dog siges at være udvidet til at omfatte diskurs og handling. I det kvalitative forskningsinterview er det centrale sigte at afdække diskurser om mennesket og dets liv - diskurser, der er transformeret til skrevne tekster. (Ibid., pp. 22-23)

Formålet er således gennem fortolkning at opnå en valid og gængs forståelse af mening i tekster - intenderet, explicit eller underforstået mening.

Et hyppigt anvendt billede på denne fortolkningsproces er den hermeneutiske cirkel eller -spiral, hvor forskeren søger at nå frem til en valid, entydig mening, der er fri for selvmodsigelser. Tankegangen bag den hermeneutiske spiral er, at der startes ud med en vag og intuitiv forståelse af tekstens helhed; de forskellige dele tolkes og disse relateres så til helheden, osv. Dette er imidlertid en forståelse, som har mødt kritik:

"Haug (1978) has criticized a hermetical criterion of coherence as being free of inner contradictions. If social reality in itself is contradictory, then methods which are based on an exclusion of contradictions cannot be applied to a contradictory social world." (Ibid., p. 217)

De fænomenologiske og hermeneutiske metoder involverer ikke formaliserede teknikker eller en systematisk metodologi, som er analog til principper for eksperimentet eller statistiske undersøgelser i positivistiske metoder. Snarere er det en eksplicitering af en bestemt tilgang til studiet af livsverden og fortolkning af tekster, der betones. (Ibid., p. 26)

I den hermeneutiske forståelse er der en legitim pluralitet af tolkninger ift. tekster. Dette skyldes ikke nødvendigvis en subjektiv vilkårlighed ved meningsfortolkningen, men kan følge af, at læseren stiller forskellige spørgsmål til teksten og dermed får forskellige svar. (Ibid., p. 154) Dette nødvendiggør tilgængelig en klar præcisering og eksplicitering af det værdimæssige udgangspunkt, hvis den tidligere omtale dechiffrement-tilgang skal have betydning. Det er præcist på dette punkt, at den hermeneutiske skole har været under kritik - og det er her, at det "relativistiske spørgsmål" lurer.

Det er således ikke nok at godtage, at virkeligheden er en social konstruktion, at menneskers tolkninger er subjektive, og at vores virkelighedsbilleder er dannet ud fra vore subjektive tolkninger - hvorfor virkeligheden altid vil være subjektiv. Faren består således i at strande i

rene aktørforståelser og en metodisk individualisme, hvor der ikke bliver koblet til mere strukturelle forståelser eller teoretisk, normative positioner.

Den hermeneutiske videnskabstradition

Hermeneutik kan defineres som "the interpretive understanding of meanings" (Bottomore, 1987, p. 55), dvs. som en fortolknings- og forståelsesvidenskab.

Forskeren, der arbejder ud fra denne tradition, forsøger "at komme ind bag" udsagn, fænomener og menneskelig aktivitet, for gennem fortolkelse at finde den intenderede eller udtrykte mening. (Kvale S. i Andersen Ib, 1990, p. 231)

Der er således tale om fortolkninger af et **subjektivt meningsindhold**⁵. Disse tolkninger foregår i spiraler, dvs. som en kontinuerlig vekslen mellem dele og helheder. Den erkendelsesmæssige spiral kan i princippet forløbe uendeligt, men i praksis standses tolkningen, når den er "fri for logiske modsætninger". (Kvale, 1990, p. 231)

"Forskeren deltager endvidere i et hændelsesforløb, hvor han/hun studerer mennesker i en dialog mellem dem. I forlængelse heraf er anvendte begreber og definitioner knyttet til den enkelte forskers forståelse af de personer, der undersøges, og fortolkningerne vil derfor udspringe heraf". (Nielsen P., 1994, p. 43)

Faktisk er det i denne forbindelse i socialvidenskaberne - modsat naturvidenskaberne - relevant at tale om en **dobbelt hermeneutik** (Giddens, 1982 & Flyvbjerg, 1991, pp. 49-50), idet der forekommer (selv)fortolkninger og forforståelser hos respondenterne, hos forskeren og i selve forskningsprocessen.

"Ligesom de studerede mennesker er del af en livsverden, udgør forskning en livsverden, og forskerne er en del af denne livsverden. Forskernes selvforståelse og begreber eksisterer ikke i et tomrum, men må forstås i forhold til denne verden, som bestemmer og bestemmes af forskernes selvforståelse.

I følge den dobbelte hermeneutik afgøres spørgsmålet om, *hvad der skal regnes for relevante fakta* inden for et givet fagområde - f. eks. politiske fakta inden for polito-

⁵I modsætning til positivismen, hvor den sociale virkelighed er **objektiv**, og hvor det subjektive er uden social betydning. Kun positivt foreliggende forhold (fx. observerede) er her facts (Nørreklit & Adolphsen, 1993, p. 17).

Det synes uundgåeligt, at der mellem forskellige videns-teoretiske positioner føres livlige debatter, om hvorvidt virkeligheden **kun** kan siges at være socialt konstrueret. Det må her præciseres, at distinktionen mellem en objektiv eller subjektiv verden kun kan opretholdes mht. menneskelig handlen, sprog eller tekst. Ellers hører enhver fornuft efter min mening op. Hvis jeg fx. bliver kørt over af en bil - så bliver virkeligheden i høj grad også objektiv.

Men også ift. bestemte diskursive aspekter kan det i visse tilfælde synes omsonst ikke at acceptere forekomsten af objektive udsagn. Hvis nogen råber til mig: "Pas på, der kommer en bil, så handler jeg prompte, uden først at stoppe op og begynde at tolke: "Hvad mener hun egentlig, når hun råber, at der kommer en bil? Hvordan definerer hun i det hele taget en bil"?

logi og sociale fakta inden for sociologi - *både* af forskernes tolkninger og af tolkningerne hos de mennesker, forskerne studerer". (Flyvbjerg, 1991, p. 50)

Studiet af menneske og samfund er således ikke stabilt, og færdigheder og forståelser hos forskere inden for socialvidenskaberne er ligeså kontekstafhængige som selvfortolkningerne hos de mennesker, der studeres. (Ibid., pp. 49-50)

Foucault taler derfor om vigtigheden af inden for de sociale videnskaber at forstå menneskets dobbelte rolle som både **subjekt**, (dvs. subjekt, der giver ting mening) og som "meningsløst" studieobjekt.

Der kan iflg. Flyvbjerg ikke opnås stabilitet og objektivitet i humanvidenskaberne, "når det fænomen, som er i centrum (mennesket), både er subjekt og objekt for videnskaben". Foucault strækker dette argument en anelse videre ved at anføre, at "ingen videnskab kan objektivisere det fænomen, som gør den mulig." (Ibid., pp. 53-54)

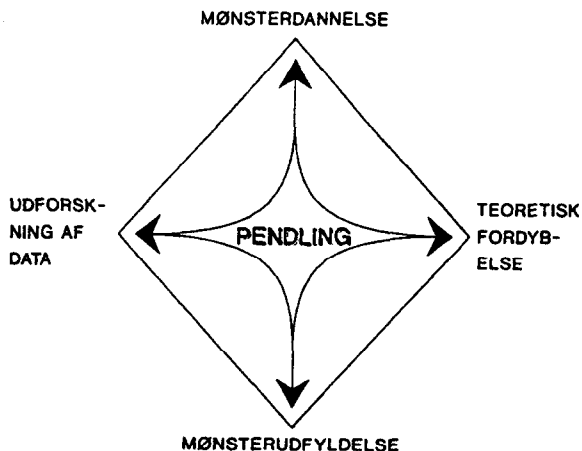
Det er i princippet det samme dilemma, som optager den symbolske interaktionisme. (Blumer, 1986) Menneskers interaktionsmønstre må iflg. denne tolkes i deres egen subjektive meningsstruktur, hvis den sociale virkelighed skal begribes.

Der tilstræbes en "dialektik mellem forskerens system af relevanser, teorier eller temaer og feltets iboende subjektive meningsstruktur og problemer." (Andersen et al, 1992, p. 191) Hermed er opmærksomheden rettet mod sociale felter og deres særlige "natur". Sammenlignet med naturvidenskabelige fænomener har sociale felter den specielle egenskab, at de er felter af og for symbolsk interaktion.

Feltforskere kan i forlængelse heraf ikke "objektivt" undersøge sociale systemer, hvori mennesker indgår i symbolsk interaktion med sig selv og andre - de enkelte elementer kan ganske enkelt ikke isoleres. Der er således i og ved den symbolske interaktion, at samfundet konstrueres, at ting bliver til ting, og sociale fænomener virkeliggøres og tillægges mening. Spørgsmålet er så, hvordan feltet udforskes, mens selve undersøgelsesprocessen står på? Og hvordan indfanges fænomenet, kaldet "feltdynamikken" - forstået som "summen af relationelle forhold, subjektive og intersubjektive meningsdannelse, individuelle og kollektive adfærdstyper"? (Ibid., p. 193)

Det eneste svar, der kan gives herpå er, at dette indebærer en empatisk forståelse og en beskrivelse af et felt, så denne repræsenterer den måde, som feltet beskriver sig selv på, jvf. det fænomenologiske afsæt. Et socialt felts dynamik skal ideelt set konstrueres af feltets egne begreber - om ikke til fulde - så til et vist tilstrækkeligt niveau. (Ibid., p. 212) Samtidig må empiriske fund, og fortolkninger heraf, hele tiden relateres til teoretiske antagelser - som udvikles, forkastes og modificeres i processen, således at der opstår en "pendling" tilsvarende modellen i omstående figur.

Figur 4: Forskningens diamant (Andersen et al., 1992, p. 218)

Andersen et al. anbefaler en feltforskningsproces, der har udgangspunkt i ovenstående figur. Dette indebærer, at der føres dagbog over feltarbejdet, at der konstant "leges" med definitioner, og at der forsøges udvikling af typer og typologier. Det er i denne proces nødvendigt at tænke i ekstremer, at bryde med sin proportionssans, og at relatere til emner, problemstillinger og overordnede temaer. (Ibid., p. 192)

Det er i data-arbejdet specielt vigtigt at være opmærksom på skellet mellem faktuelle oplysninger og fortolkninger. De faktuelle oplysninger kan være mere eller mindre præcise, og de kan kræve krydscheck mellem forskellige datakilder mhp. at vurdere deres validitet. I fortolkningssarbejdet er den kritiske sans af stor betydning. En overtagelse af en informants fortolkning skal således ske både bevidst og begrundet. (Ibid., pp. 223-224)

Hermeneutikkens dekontekstualisering

Under arbejdet med fortolkning, modellering og typologisering fjerner forskeren aktørerne fra deres biografiske situation og hverdagslivets sociale verden, hvorefter de indplaceres i en historie eller i en situation, som de ikke selv har skabt, men som er konstrueret og defineret af forskeren. Således optræder de nu som "majonetter", der manipuleres, og som skal tjene forskerens formål. De tillægges af forskeren en bevidsthed, som gør deres handlinger subjektivt forståelige, forudsat at handlingerne udførtes af virkelige aktører i en virkelig, social verden. Det er således centralt at være opmærksom på, at aktørerne nu er transformeret og tillagt en bevidsthed, som **ikke** er underkastet virkelige aktørers ontologiske betingelser. (A. Schutz, 1975, p. 54 & Andersen et al., 1992, p. 225)

"We betray the original interview experience, when we turn the lived interview into data; the transcripts and endless verbatim quotes are unable to evoke the original interview experience." (Fog & Kvale, 1992, pp. 91-92)

Udskriften af et interview er en "transgression", dvs. en transformation fra "one narrative mode - oral discourse - to another narrative mode - written discourse". (Ibid., p. 140) Meget går således tabt undervejs i udskriften - der er tale om to forskellige medier - den sidste er "frosset i tid" og er uden de levende elementer, som kun "face to face conversation" rummer. Procedurerne for udskrift bør faktisk gøres eksplicitte for læseren - det er relevant at tale om en **transcriber reliability**.

Udskrifter er **de-kontekstualiserede** samtaler. De er **de-temporalized**, dvs. afkoblet en tidsmæssig dimension og kontekst - "the "textification" of the interview conversations leads to an objectivation of the subjective". (Ibid., pp. 141-142)

Udskrifter kan ses som "narratives" - som fortællinger af personlige historier til brug til analyse.

Feltstudiet som læreproces og kilde til ny erkendelse

Det er imidlertid ikke nok - som i mange studier af kultur, myter og symbolik i afgrænsede sociale felter, fx. i mange organisationsstudier - at stoppe med påvisningen af, hvordan meningsskabelsen fokalt og lokalt skaber individuelle og unikke forståelser, organisationsopfattelser og myter. Forskeren, der er i dialog med et socialt felt, må - jvf. det phronetiske udgangspunkt - spørge til, hvad feltet skaber mening om, og ikke kun, hvordan denne meningsskabelse foregår.

"Vi må være interesseret i, hvad og hvilket samfund feltet er med til at konstruere med sin meningsdannelse, hvordan globale problemstillinger brydes med og oversættes i feltet, og hvordan feltet møder de udfordringer, som vi som forskere er interesseret i at forstå." (Andersen et al, 1992, p. 268)

Disse spørgsmål henter forskeren fra den teoretiske debat. Herfra henter forskeren de spørgsmål, hvormed dialogen i feltet kan udvikles. Herefter vender forskeren tilbage til forskerfeltet til dialog om de nye fund. Selv om, at den videnskabelige diskussionsmaskine ikke frembringer endegyldig og objektiv viden, kan der argumenteres for, at diskussionsmaskinen må holdes i gang af hensyn til forskerfeltets kollektive læreproces. (Ibid., p. 268) Kun på denne måde kan vi etablere en "Wittgensteins ladder": - vi må smide stigen væk, når vi har kravlet op af trinene og har opnået ny erkendelse - ellers hænger vi blot fast i en evig reproducering af opfattede og etablerede sandheder og skoler. (Silverman, 1993, p. iv)

I selve forskningsprocessen indplacerer feltstudiet sig i en organisk, modsat en mekanisk, forskningstypologi. I forhold til to idealtypiske opfattelser af forskningsprocessen, som en enten tilnærmet rationel proces eller som en læreproces, er den første karakteriseret af mål, som er klart definerede, før processen begyndes, mens den sidste kun har tentativt formulerede mål på forhånd. Mens forskningsprocessen i den rationelle opfattelse er et middel til at besvare de opstillede forskningsspørgsmål, så er den i læreprocessen i høj grad et **heuristisk** middel, som dels frembringer viden om et givet felt, og som dels sigter mod at udvikle den forskningsmæssige kompetence hos udføreren. (Ibid., p. 259)

2. DATAINDSAMLING OG METODE

2.1 Spørgsmålet om validitet og reliabilitet i kvalitative undersøgelser

Som jeg i flere omgange har været inde på, så er de kvalitative tilgange omgivet af stor skepsis. De typiske problemer, som rejses ift. anvendt kvalitativ metode er primært:

- Ofte har undersøgelserne en "eksplorativ natur", uden hypoteseudvikling og -testning
- Der anvendes "open-ended" og uformelle interviews, hvor målet er "empati" og pejling af folks oplevelser
- Der bruges "data-extracts" til understøttelse af forfatterens synspunkter, uden "proof of contrary evidence". Alternativt nedtones spørgsmål om validitet til fordel for andre kriterier som "authenticity".

Der er i mange undersøgelser en generel tendens til at udvælge data som "passer" til ideelle (forud)antagelser om fænomenet, og til at udvælge data som er fremtrædende, fordi de er eksotiske, på bekostning af mindre dramatiske (men sandsynligvis mere indikative) data. Der er ofte en tendens til et "anecdotal approach" i brugen af data i relation til konklusioner eller forklaringer i kvalitativ analyse. Den anekdote-prægede fremstilling kommer således til udtryk i gengivelse af korte konversationer og små uddrag fra ustrukturerede interviews. Eksempler på en bestemt aktivitet eller bestemte stridigheder bruges som beviser. Repræsentativiteten og generaliserbarheden i disse anfægtes derimod sjældent. (Silverman, 1993, p. 153) Det er ikke nok "at fortælle overbevisende historier", og selvom man indsamler data fra "natural settings", har man ingen garanti for, at éns fund er valide i andre "settings", eller i den samme "setting" på andre tidspunkter. (Ibid., p. 27)

Der stilles kort sagt spørgsmål ved mange undersøgelseres gyldighed. Den eksterne validitet er naturligvis lavest ved single case-studier, men spørgsmålet om **validitet** er i det hele taget vitalt og vigtigt, uanset om der anvendes kvantitative eller kvalitative undersøgelsesmetoder. Fra positivistiske positioner fremføres det ofte som et belastende forhold ved casestudier, at de er unikke, hvorfor de ikke kan gentages - de har mao. lav realibilitet.

At søge at opnå videnskabelighed indebærer at være kritisk over for sit materiale, fx. ved at anvende Popper's falsifikationsprincip, og søge at modbevise formodede relationer mellem fænomener - og derigennem modstå fristelsen til at "jump to easy conclusions", blot fordi der er udsagn, som synes at lede i en interessant retning. I stedet må materialet ideelt set kastes gennem enhver tænkelig test. Kun sådan - hvis vi ikke kan modbevise eksistensen af en bestemt relation, er vi i stand til at tale om "objektiv" viden. (Silverman, 1993, p. 144)

Validitet

Ved validitet forstås den sikkerhed, hvormed man undersøger det, man har til hensigt at undersøge. Der skelnes typisk mellem **definitions- eller begrebsvaliditet** (et mål på en tests

mulighed for at måle det, den skal måle) - og **indholdsvaliditet** (i hvilken grad udgør data en adækvat stikprøve på en logisk veldefineret population). (Kvale, 1989, pp. 132-133)⁶

"By validity I mean truth: interpreted as the extent to which an account accurately represents the social phenomena to which it refers." (Hammersley, 1990, p. 57; i Silverman, 1993, p. 149)

At acceptere et formodet "sandt" udsagn indebærer muligheden for to typer af fejl: En type 1 fejl er at tro, at et udsagn er sandt, når det ikke er det (eller udtrykt i statistiske termer - afvisning af 0-hypotesen). En type 2 fejl er at afvise et udsagn, som faktisk er sandt. (Ibid., p. 149)

I kvantitativ forskning er type 1 fejl at acceptere ukorrekte correlationer.

"Researchers who generalise from a sample survey to a larger population ignore the possible disparity between the discourse of actors about some topical issue and the way they respond to questions in a formal context. (...)The criterion of **refutability** is an excellent way to test the validity of any research finding." (Ibid., pp. 150-151)

Kvalitative forskere stepper ofte nydeligt udenom spørgsmål om validitet - ofte af den grund, at man betoner det formål at generere, frem for at teste, hypoteser - som fx. i Glaser's og Strauss' **Grounded theory**⁷, der forsøger at udvikle og generere afgrænsede hypoteser ift. data. (Ibid., p. 153) Glaser & Strauss er således blevet kritiseret for deres manglende vilje til at teste hypoteser, hvilket måske er et lidt overdrevet kritikpunkt - som i hvert fald senere imødegået af Strauss.

Hammersley anbefaler, at kvalitative undersøgelser angriber spørgsmålet om validitet med brugen af en vis portion sund fornuft, hvilket rummer tre elementer:

1. "Validity is identified with confidence in our knowledge but not certainty
2. Reality is assumed to be independent of the claims that researchers make about it
3. Reality is always viewed through particular perspectives; hence our accounts **represents** reality they do **not** reproduce it." (Hammersley, 1992, pp. 50-51 & Silverman, 1993, p. 155)

Denne tilgang ligger tæt op ad Poppers antagelser om **falsifikation**, **fremfor verifikation** som det afgørende kriterie for et videnskabeligt udsagn. Spørgsmålet er så, hvis vi anerkender, at "no knowledge is certain", hvordan vi da kan vurdere "knowledge claims" ift. deres sandsynlige sandhedsværdi? Igen gives der med Hammerley 3 muligheder:

1. "The **plausibility** of the claim, given our existing knowledge

⁶Kruise taler endvidere om "face- validitet" (anvendelse af tests, der umiddelbart ser ud til at være valide, fx. skriftlige historieprøver ift. karaktergivning - hvor eleven gengiver paratviden, uden at forstå dybere liggende årsagssammenhænge - hvorfor testen har lav facevaliditet) - og prædiktiv- og samtidighedsvaliditet (1989, pp. 132-133).

⁷Grounded Theory præsenteres senere i afsnittet.

2. The **credibility** of the claim, given the nature of the phenomena, circumstances of the research and characteristics of the researcher
3. Where we have doubt about either 1 or 2, then we need to be convinced by the plausibility and credibility of the **evidence**." (Hammersley, 1990, pp. 61-62 & Silverman, 1993, p. 155)

Punkt 1 og 2 giver iflg. Silverman mange problemer i praksis: Især eksemplificerer de den gennemgående konservatisme, der kendetegner det videnskabelige miljø og den "normalvidenskabelige praksis", som er beskrevet af Kuhn (1970).

Hvis vi kun accepterer de udsagn, som er plausible og sandsynlige som værende valide, så kan vi aldrig blive overraskede ift. vore forventninger, og vi fastlåses i en evig reproducering af faste og eksisterende modeller af, hvordan verden ser ud.

For det andet virker forskeres udsagn og fund fra tid til anden sandsynlige, alene af den grund, at de læner sig op ad "common-sense" viden, som passivt accepteres, frem for at blive forklaret. Det anbefales derfor at koncentrere sig om punkt 3. (Silverman, 1993, p. 155)

Reliabilitet

"Reliability (...) refers to the degree of consistency with which instances are assigned to the same category by different observers or by the same observer on different occasions". (Hammersley, 1992, p. 67 & Silverman, 1993, p. 145)

Med reliabilitet menes altså den nøjagtighed eller konsistens, hvormed man måler det, som man undersøger i en population under normale omstændigheder. Ved at redegøre eksplicit for sin fremgangsmåde bliver det også muligt for andre at efterprøve resultaterne. (Kvale, 1989, pp. 131&153)

Der kan sondres mellem 3 former for reliabilitet:

1. **Quixotic reliability**: "The circumstances in which a single method of observation continually yields an unvarying measurement; but this kind of reliability can be "trivial and misleading". For instance, just because an interview question always elicits a predictable response does not mean that it is analytically interesting or that the response necessarily relates to what people say and do in different contexts.
2. **Diacronic reliability**: The stability of an observation through time. For instance, showing that the ways of defining advice sequences work equally well with data drawn from different periods.
3. **Synchronic reliability**: The similarity of observations within the same time-period". (Kirk & Miller, 1986, pp. 41-42)⁸

⁸Kvale (1989) definerer de 3 typer reliabilitetsundersøgelser således: **Stabilitetsundersøgelser** (også kaldet diakron eller eksternt reliabilitet) indebærer gentagelse af samme test, for at se, om der opnås ensartede resultater. Ved **lighedundersøgelser** (også kaldet synkron eller intern reliabilitet) undersøges, om flere observationer af samme emne giver samme resultater. Endelig kan der tales om **Don Quixote reliabilitet**, hvor der opnås identiske informationer, som åbenlyst virker forkerte, hvilket ofte er - men ikke behøver at være - et tegn på validitetsproblemer.

Standardmetoden til vurdering af denne type er at anvende metodetriangulering (fx. brug af interviews såvel som observation). En sådan triangulering leder ofte til en erkendelse af, at multiple, men indbyrdes forskellige, kvalitative målinger samtidigt kan være korrekte. (Silverman, 1993, p. 145)

Positivistiske antagelser om reliabilitet forudsætter et stabilt underliggende univers, hvor undersøgelser, helt logisk, kan gentages. Sådanne antagelser om en uforanderlig social verden er i kontrast til kvalitative/fortolkningsvidenskabelige forståelser af den sociale verden som værende i evig forandring, hvorfor forudsætninger om at kunne gentage undersøgelser er problematiske. Man kan så omvendt med Silverman spørge, om det nødvendigvis forholder sig som i sidstnævnte antagelse. Ét er således er påstå, at fænomener er processuelle i verden, noget andet er at påstå, at verden er en konstant strøm af forandring, hvor intet er stabilt, og hvor alt håb om at finde stabile elementer per se må opgives, og hvor ingen systematiske målinger af egenskaber og sociale fænomener kan gentages over tid. (Ibid., p. 146) Hvis kvalitativ forskning og feltstudier vil påkalde sig opmærksomhed og vil tages seriøst som videnskabelig forskning, er det imidlertid nødvendigt, at reliabilitetsspørgsmålene vies opmærksomhed.

Postulerende kunne man hævde, at kvalitative studier er stærke på validitetssiden, fordi metoderne giver mulighed for at forfølge indbyrdes modstridende fund og udsagn, mens kvantitative studier er stærke på reliabilitetssiden, fordi standardiseringen af data og gentagelsen af målinger gør det nemmere at indfange inkonsistenser.

En måde til styrkelse af begge aspekter i en kvalitativ undersøgelse er at være opmærksom på:

- Forskerens og dennes tilstedeværelses påvirkning på undersøgelsen ("Hawthorne"-effekten⁹)
- Forskerens egne værdier (Weber, 1949) - alle former for forskning er smittet/forurennet af forskerens egne værdier og holdninger
- Respondenternes udsagns "truth-status"

Der er 2 former for validitet som iflg. er Silverman særligt vigtige for kvalitativ forskning:

1. Sammenligning mellem forskellige former for data (fx. kvantitative og kvalitative) og forskellige metoder for at se, om de bekræfter hinanden (metodetriangulering).

⁹"Hawthorne"-effekten har fået sit navn fra Hawthorne-fabrikken ved Chigaco, hvor man gennemførte en række Taylor-inspirerede effektivitetsstudier, som beskrevet af Mayo i 1924, ved et samleband i en produktionshal. Forsøget gik ud på, at man undersøgte, hvordan arbejdernes effektivitet påvirkedes af, at man forbedrede belysningen ved deres arbejdssted. Forsøget viste, at hver gang man øgede belysningen, steg produktiviteten. Paradoksal nok skete der imidlertid ikke en nedgang i effektiviteten, da man forsøgsvis nedsatte belysningen igen. Selve det, at man viede opmærksomhed på arbejdsituationen via undersøgelsen havde mao. en positiv effekt på arbejdernes produktivitet.

2. Kommunikation ift. respondenterne om fundene. Hvis disse bekræfter udsagnene, kan der hæftes større tiltro til datas validitet - denne metode kaldes **respondent validation**. (Ibid., p. 156)

Kvale sonderer mellem de **empiriske** validitetsformer ("concurrent"- og prædiktiv validitet), hvor målet er at checke resultater fra bestemte tests eller observationer ud fra fastsatte kriterier; og de **logiske** validitetsformer: "content"- validitet, dvs. hvor godt måles det, man vil måle/konkludere på, og "construct"-validitet, som vedrører målinger, der hviler på et teoretisk grundlag, og som involverer målinger af grundlaget og de logiske analyser af relationer. (Fog & Kvale, 1992, pp. 206-207)

Det er ofte de empiriske former, som er fremtrædende i undersøgelser, med fokus på "numeriske scores".

"Within a phenomenological philosophy based on the intentionality of consciousness, validity involves coherence - a harmonious relation between an empty intention and a fulfilled meaning". (Giorgi, 1988 - Fog & Kvale, 1992, p. 207)

Habermas (1971) har analyseret relationen mellem viden og fundamentale forskningsinteresser, og han finder tre generelle typer af videns-konstituerende interesser: en teknisk, en fortolkende, og en "emancipatory" kategori, som kan henføres til hhv. naturvidenskaberne, humaniora og socialvidenskaberne. Det sandhedskriterie som er centralt for, men ikke ekskluderende for, de tre former for vidensinteresser, er respektivt "correspondence, coherence and the pragmatic criterion". Former for validitet vil derfor variere afhængigt af de videns-konstituerende interesser, der ligger bag en videnskabelig undersøgelse. (Fog & Kvale, 1992, p. 208)

Selvom de nævnte typer altså ikke behøver at udelukke hinanden, har de respektivt opnået stærke positioner inden for forskellige filosofiske traditioner. Skellet mellem positivismens og forståelsesvidenskabernes opfattelse af validitet kan illustreres i en sondring mellem en relativistisk og en objektiv tilgang: I den første besidder multiple individuelle oplevelser af virkeligheden alle deres egen sandhed, uden at nogle er mere valide, end andre. I den objektivistiske tilgang er sandhed et spejlbillede af virkeligheden, - viden er en repræsentation af den virkelige verden, og "sand viden" korresponderer med objektive og kvantificerbare "facts". (Ibid., p. 208)

Der kan her være grund til at henvise til det fænomen, som i sociologien kaldes **Thomas-teoremet**. Et udsagn kan således være ugyldigt ud fra et informantsynspunkt, mens det ud fra et repræsentantsynspunkt giver gyldig viden om grundlaget for personens handlinger ved at henvise til forhold, som ligger til grund for de fænomener, der berettes om. Det fænomen, at empirisk ukorrekte opfattelser kan have reelle konsekvenser kaldes Thomas-teoremet - "if men believe ideas are real, they are real in their consequences". (Ibid., p. 160)

Det er sproget, som er konstituerende ift. den sociale virkelighed, idet det definerer, hvilken form for virkelighed, der er tale om. Derfor står skellet mellem objektivisme og relativisme iflg. Kvale i skyggen af betydningen af **dialog**, jvf. Habermas' diskurstilgang, og hans pointering af behovet for en åben diskurs og en kommunikativ rationalitet, for herigennem at vurdere validitet i en herredømmefri dialog i en offentlighed. (Fog & Kvale, 1992, pp. 208-9 & 217) Man kan godt stille det spørgsmål til Habermas, i hvor høj grad en "herredømmefri"

relation er mulig i praxis. Det er imidlertid her tilstrækkeligt at fastholde, at Habermas' diskursteori indebærer en "consensual theory of truth", som sigter mod universel gyldig sandhed som ideal, modsat fx. forståelsen hos Flyvbjerg. Diskursen er her en argumentationsform, som ikke rummer udøvelse af former for magt, ud over den styrke, som ligger i, at det bedste argument går af med sejren. I forlængelse heraf kan det hævdes, at validiteten af fænomnologiske undersøgelser må ligge i deres evne til at overbevise læseren om, at resultaterne er troværdige. (Ibid, p. 216)

"Validation becomes the issue of choosing among competing and falsible interpretations, of examining and providing arguments for the relative credibility of alternative knowledge claims. (Polkinghorne, 1983) Second a move from correspondence with an objective reality to a social constitution of the social reality implies a change of emphasis from observation of, to a conversation and interaction with the social world, involving a communicative and a pragmatic concept of validity." (Fog & Kvale, 1992, p. 209)

Pragmatisk validering er her lig med verifikation gennem handlinger - sandhed er, hvad der end konstituerer handlinger, eller formuleret med Kierkegaard: "Truth exists only as the individual himself produces it in action". (Ibid., pp. 218-219)

Validiteten af en fortolkning kan undersøges ved at foretage kommunikative valideringer. Ved kommunikativ validering inddrager forskeren andre i en dialog om fortolkningens rigtighed. Fortolkninger kan undersøges ud fra de 3 fortolkningsniveauer, der behandles senere i afsnittet. Endelig kan validitetsproblemet anskues ud fra den interviewedes rolle som informant (vidne) eller repræsentant (objekt). (Kvale, 1989, pp. 106-110)

Validering indebærer, at fund og resultater konstant underkastes checks, spørgsmål og teoretisk fortolkning.

Glaser og Strauss stiller sig kritiske over for det positivistiske standpunkt om verifikation på bekostning af teorigenerering - som kommer til udtryk i en iver efter kontrol og nøjagtighed, som alligevel aldrig opnås. I "grounded theory"-tilgangen er verifikation en del af teoriudviklingen og ikke et slutprodukt. Validering er indbygget i undersøgelsesprocessen, med fortløbende checks af "credibility, plausibility and trustworthiness" ift. de strategier, der anvendes til indsamling, kodning, analyse og fremstilling af data.

At bekræfte fortolkninger er en del af teorigenereringen. Der er ikke generelle regler, love og procedurer, som er korrekte i kvalitativ analyse, og som garanterer valide resultater og robuste metoder. Der findes derimod teknikker til tests og konfirmation af data, herunder metodetriangulering, brug af ekstreme cases, undersøgelse af repræsentativitet, checks for Hawthorne-/undersøgereffekter, m.m. (Fog & Kvale, 1992, p. 210)

Man kan så stille sig det spørgsmål, hvordan fortolkningen af mening i institutionelle sammenhænge - the hermeneutics of meaning - afdækkes i relation til sandhed, sprog og viden?

"Knowledge is not a matter of interaction with a nonhuman reality, but of communication between persons, with "conversation as the ultimate context within which knowledge is to be understood". (Rorty, 1979; Fog & Kvale, 1992, p. 215)

Der peges hermed på relationen mellem virkelighed og sprog:

"Are interview statements to be considered as simple verbalizations of immediate experience, the interviewer collecting meanings like an amateur gathering rocks, plants, and shells in nature? Or do the interview questions lead to a production of meaning, the transformation of an immediate multifaceted experience into the structures of language, logic, and narratives? Or does meaningful experience have no presence prior to language; is experience linguistic from the outset"? (Fog & Kvale, 1992, p. 214)

Pointen er her, at en fortolknings validitet afhænger af forståelsen af den sociale virkelighed, der undersøges. Validitet er teori-relateret, forstået på den måde, at gyldigheden af en fortolknings vil være forskellig, alt efter om den holdes op imod en positivistisk forståelse af den sociale verden som et univers af fakta; en hermeneutisk forståelse af menneskelige handlinger på baggrund af tekster, eller en dialektisk forståelse af en modsætningsfyldt historisk og materiel verden. Kvalitative undersøgelser slås således netop med det problem, at de skal søge at indfange en kompleks social virkelighed. Gyldigheden af sådanne undersøgelser beror præcis på deres evne til at udvikle teorier om den sociale virkelighed. (Ibid., pp. 214-215)

Et problem ved opmærksomheden på validitet kan iflg. Kvale være, at der tenderes mod verifikation af eksisterende viden, fremfor på generering af ny viden. Et andet problem kan være, at netop fokus på validering kan have en stik modsat virkning, end den tilsigtede, og føre til en generel de-validering. Den "moderne legitimeringsmani" og optagethed af verifikation kan starte en ond skrue: Des mere man validerer - des større bliver behovet for yderligere validering, idet der fremdrives en stærkt skeptisk attitude over for alle former for resultater. (Fog & Kvale, 1992, p. 222)

2.2 Problemer vedrørende forholdet mellem validitet og reliabilitet

Man kan ikke gå ud fra, at validiteten per se er høj, hvis reliabiliteten er stor. Man kan godt have valide resultater, selvom reliabiliteten er lav. Omvendt kan man have stor reliabilitet, uden at resultaterne er valide. Hvis man fx. smider et termometer i en gryde med kogende vand, og der ved hver måling vises 55 grader, så har man opnået høj reliabilitet. Det vil dog samtidig være plausibelt at antage, at termometeret er i uorden - resultaterne er således ikke valide.

Lav reliabilitet kan skyldes forskellige definitioner, hvorfor man altid bør være kritisk overfor de definitioner, der bruges i forskellige undersøgelser om det samme emne. (Kvale, 1989, p. 135)¹⁰

¹⁰Problemet med validitet og reliabilitet kan illustreres i følgende eksempel fra den virkelige verden - et eksempel, som samtidig illustrerer bestemte undersøgelsesmetoders muligheder for at indfange og forklare Don Quixote reliabilitet. Jeg mener således, at kvalitative undersøgelser står stærkt på dette punkt, fordi der er mulighed for at forfølge bestemte udsagn og gå dem efter i sømmene.

Som studerende var jeg med til at foretage en evaluering, der skulle efterfølge en større organisationsomstilling på ældreområdet i Aalborg kommune. I den forbindelse var vi seks studerende, som var

Kvale anbefaler **Homans validitetsmodel**, som rummer - 6 index' til undersøgelse af kvalitative undersøgelsers validitet:

- Tid (i hvor lang tid er emnet undersøgt)
- sted (hvor tæt har man været på fænomenet)
- variation af omstændigheder (jo flere varierede status-situationer, observatøren kan være vidne til, des større er sandsynligheden for, at der fortolkes rigtigt)
- sprog (hvor godt mestres de studeredes sprog)
- intimitet (man får mere nøjagtige fortolkninger i takt med, at venskab og intimitet med de studerede øges)

beskæftiget med at interviewe ældre og handicappede i kommunen om tilfredsheden med de forskellige tilbud på området.

Et felt, som der bla. skulle spørges ind til, var de nye brugerråd. Kendskabet til disse var på tidspunktet meget begrænset - ikke mindst blandt de ældste. Det kom tydeligt frem, når man oplæste et af de omhyggeligt udarbejdede spørgsmål for interviewofferet:

"Ved De hvad et brugerråd er"?

"Nej"!

"Ved De hvad et brugerråd beskæftiger sig med"?

"Nej"!

Når man havde talt med 25 forskellige ældre, var svaret på spørgsmålet akkurat lige så forudsigeligt som pladeønskerne i Giro 413 på en gabende, kedsommelig søndag eftermiddag.

Man havde samtidig besluttet en temmelig omstændelig model for brugerindflydelsen på ældreområdet i Aalborg kommune. Brugerrådene repræsenterede et geografisk afgrænset lokalområdet, og repræsentanterne til rådene valgtes ud fra kriterier om modtagelse af bestemte former for kommunale ydelser inden for området, fx. hjemmehjælp eller hjemmesygepleje. En af de 5 valgte medlemmer skulle desuden vælges i sin egenskab af beboer på et plejehjem i lokalområdet. Plejehjemsbeboere er generelt meget svage, og kendskabet til brugerrådene var absolut lavest her.

En dag interviewede jeg en gammel mand på et sådant plejehjem. Jeg var i rækken af spørgsmål nået til de obligatoriske omkring brugerråd, og jeg fremførte sikkert mine spørgsmål lidenskabsløst og en kende fraværende:

"Ved De hvad et brugerråd er"?

"Ja"!

Jeg var her ved at tabe mine grejer på gulvet af ren og skær forbløffelse - mit første positive svar på spørgsmålet. Jeg fik tilmed en logisk uddybning:

- "Jeg er selv medlem".

Synligt overrasket, men fortrøstningsfuld og fuld af forventning, fremfører jeg herpå det næste spørgsmål:

"Ved De hvad et brugerråd beskæftiger sig med"?

"Nej"!

Igen skakmat. Er min respondent fuldstændig upålidelig? Hvordan kan man være medlem af et råd, uden at vide, hvad der foregår i rådet?

I en spørgeskemaundersøgelse ville man her have haft store problemer med denne respondent - svarene er ikke pålidelige og må sandsynligvis betragtes som ikke-valide.

Jeg havde derimod som interviewer muligheden for at stille uddybende spørgsmål og kunne checke validiteten, og det viste sig da også, at der var en ligefrem og logisk forklaring på paradoxet:

"-Nej, for brugerrådet holder altid møde klokken to - og der skal jeg sove til middag."

- konsensus (dækker over hvilken form for verbal bekræftelse, man får på, at man har fortolket rigtigt). (Kvale, 1989, p. 138)

Samtidig er det vigtigt at være opmærksom på fejlkilder, da der er en række fejl, som kan påvirke resultaterne af kvalitative arbejder. Informanten kan således have skjulte motiver, ønske at behage intervieweren, gøre grin med vedkommende, lyve, osv. Fejlene kan henføres til valg af informanter, forkerte eller mangelfulde/manglende oplysninger og sidst, men ikke mindst, forskerens manglende sensitivitet overfor afvigelser i observationer, og mangel på erkendelse af hans/hendes egen forståelse af den sociale verden, der observeres. (Ibid., pp. 140-142) Silverman er dog villig til at bløde op ift. det sidste: "(...) We must learn, he (Cicourel, 1964) suggests, to conceive of the error as evidence not only of poor reliability but also of "normal" interpersonal relations." (Silverman, 1993, p. 97).

Det er dog stadig vigtigt at kontrollere sine oplysninger. Dette kan fx. gøres ved at sammenligne med andre forskeres resultater. Generaliserbarhed drejer sig således, som nævnt, i kvalitative undersøgelser om at generalisere til en bredere teori (analytisk generaliserbarhed), ligesom det nyttigt at inddrage alternative måder at forstå materialet på. (Ibid., p. 162)

Om tolkningen af menneskelige handlinger

"(...) Da menneskers handlinger har en eller anden hensigt, er det vigtigt at vurdere handlingen i forhold til den helhed, hvori den indgår (...) Hertil kommer, at man kan se en begivenhed ud fra forskellige perspektiver. Endelig kan det være svært at vurdere en handling i ontologisk perspektiv." (Kruuse, 1989, p. 126)

Kruuse kan for så vidt have ret i ovenstående. Handlinger kan imidlertid tolkes ud fra forskellige rationaler, jvf. bla. March og Olsen, 1989, og deres sondring mellem Logic of consequences og Logic of appropriateness, som jeg vender tilbage til flere gange senere i mit projekt.

Det er således på dette område, at de kvalitative metoder har sin styrke, og hvor spørgeskemaundersøgelser let vil komme til kort ift. afdækning rationaler bag bestemte handlinger. Et heldigt udfald af sådanne fortolkninger i kvalitative undersøgelser, vil dog altid afhænge af, om der foreligger korrekte fortolkninger i analysen. Det er med andre ord fortolkningernes validitet, der må undersøges nærmere.

Især handlingers rituelle og ceremonielle betydninger kan være særdeles vanskelige at afdække. Et af de mest anvendelige redskaber hertil, er brugen af observationsmetoden, hvor forskeren "lever i marken" sammen med de studerede, for på nærmeste hold at få et indtryk af de involveredes interesser, holdninger, subkulturer, jargoner, rutiner, osv. - indtryk som kan være nødvendige for overhovedet at kunne foretage tolkninger på de interviewdata, som der senere skal analyseres på.

Jeg vil i denne sammenhæng nævne en forelæsning, som Ludwig Wittgenstein holdt på et engelsk universitet i 1960'erne på baggrund af et engelsk antropologisk studium af J.G. Frazer af en indfødt, "primitiv" afrikansk stammes liv og hverdag - "The Golden Bough".

Wittgenstein¹¹ ironiserer her over Frazer's forsøg på at afdække de "forståelses-fejl", som han finder, kendetegner sådanne primitive samfund, samt hans forsøg på at forklare ceremonielle handlinger ud fra en **instrumentel rationalitet**.

Frazer beskæftiger sig bla. med en cerenomi som **regndansen**. En ceremoni som intenderer at få regnen til at falde, vil, som Frazer anfører, før eller siden blive fulgt af indfrielsen af det mål, som dansen havde - dvs. før eller siden begynder det at regne. Den indfødte risikerer derfor - som med Frazer - at blive beskyldt for at tro, at nedbøren er et direkte resultat af ceremonien, hvorved regndansens effektivitet er bevist.

"The fatal flaw in magic lies not in its general assumption of a sequence of events determined by a law, but in its total misconception of the nature of the particular laws which govern that sequence...*Magic (is) the bastard sister of science*. It is therefore a truism, almost a tautology, to say that all magic is necessarily false and barren; were it ever to become fruitful, it would no longer be magic but science. (Wittgenstein, 1980, pp. 49-50)

For Wittgenstein er Frazer's forståelse af de indfødtes magi og religiøsitet grundlæggende misforstået, idet den får deres handlinger til at ligne logiske fejlslutninger. Frazer får således i sin afsluttende analyse de indfødtes praksisser til at være "pieces of stupidity" - det er således for Frazer slående, at de indfødte ikke opdager og erkender, at **det altid** vil regne før eller siden, uanset om de danser eller ej.

For Wittgenstein, derimod, er de indfødtes handlinger uden for den instrumentelle rationalitets område - de er en del af meningsbærende rituelle praksisser.

Fuldstændigt tilsvarende de engelske jagerpiloter, som under 2. verdenskrig havde en rutine, som indebar at kysse fotografiet af deres elskede, før afgang til et nyt bombetogt.

Naturligvis gjorde de ikke dette, fordi de forventede, at det ville have nogen registrerbar effekt på det objekt, som fotoet repræsenterer. Handlingen er derimod **rituel**, og den tilsigter tilfredsstillelse hos den pågældende aktør.

Eller i Wittgenstein ord: "It aims at nothing at all; we just behave this way and then we feel satisfied". (Ibid., p. 64)

Når den lille dreng har slået sit ben og grædende søger trøst hos sin mor, som herefter med hånden tager smerten væk fra benet og "kaster den ud på fuglene", så er det - måske retfærdigt nok - ikke fuglene i haven, som overtager problemet.

Handlingen er primært **rituel og symbolsk**.

Symbolske handlinger kan være svære at indfange i videnskabelige undersøgelser, og de kræver en korrekt fortolkning for at få gyldighed. Dette kan således være en krævende proces, som fordrer stor opmærksomhed på validitetsbegrebet.

¹¹Wittgenstein Ludwig: "Remarks on Frazer's Golden Bough", 1980.

Metodetriangulering (konvergent metodologi)

Validiteten og reliabiliteten i undersøgelser kan styrkes på forskellige måder, fx. gennem metodetriangulering. Der kan skelnes mellem intertriangulering og intratriangulering (between- og within-triangulering). Der tales om intratriangulering, når forskellige teknikker anvendes **inden for** en given metode, for at indsamle og fortolke data. Der tales om intertriangulering, når der anvendes forskellige **metoder** til beskrivelse af samme fænomen, fx. mhp. at opnå krydsvalidering. (Silverman, 1993, p. 42) Enhver forskningsmetode er behæftet med svagheder, der kan påvirke resultaterne uhensigtsmæssigt. Det er derfor almindeligt, at man prøver at råde bod på dette forhold ved at anvende flere metoder til at belyse et problem, idet der er sandsynlighed for, at mange og uafhængige metoder ikke har indbygget de samme svagheder, der leder til den samme fejl. Metodetrianguleringen kan neutralisere fejl og dermed styrke tilliden til resultaterne. (Kvale, 1989, p. 45)

Svagheder ved trianguleringstilgangen er, at gentagelse af et studie kan være svært - og i nogle tilfælde umuligt; det er ligeledes en kostbart og tidskrævende metode, og Kvale anfører ligefrem, at kvalitative metoder næppe kan anvendes af alle forskere, hvilket kan bevirke, at man enten må overlade trianguleringen til andre eller helt opgive at foretage metodetriangulering. (Ibid., p. 46)

Der kan foretages trianguleringer ved hjælp af forskellige kvantitative metoder, forskellige kvalitative metoder samt ved at kombinere kvantitative og kvalitative metoder. Hvis der er uoverensstemmelse mellem resultaterne, kan dette forhold lede til en syntese mellem forskellige teorier, hvilket kaldes teoretisk triangulering. (Ibid., p. 52)

Et klart problem ved den kvalitative, ift. kvantitativ, metode er vanskeligheder med at få access (adgang) til bestemte personer, grupper og organisationer, -problemer som man før eller siden støder ind i. Det er ikke sikkert, at der findes villighed til at lade sig interviewe, og det er langt fra sikkert, at en ønsket respondent kan indse, hvorfor det er af allerstørste vigtighed at få gennemført et interview med pågældende. Desværre kan man ikke tvinge personer til at lade sig interviewe!

Det er generelt lettere at få folk til at besvare et anonymt og et kort spørgeskema, end at få dem til at deltage i interviews, som tidsmæssigt er meget mere forpligtende. Især konfliktramte eller økonomisk truede grupper eller organisationer kan være svære at få i tale - det går meget nemmere, der hvor det går godt. Der er mange i de nævnte situationer, som ikke bryder sig om deltagelse i interviews, og ofte vil man møde udsagn af typen -"Vi skal ikke have udstillet vores beskidte vasketøj". Det nytter intet, at man har defineret sin målgruppe og opstillet et flot analysedesign, lavet metodeanvisninger til, hvordan man vil interviewe og fortolke, osv., hvis undersøgelsespersonerne ikke ønsker at deltage og det er umuligt at opnå access. Det kan være en frustrerende oplevelse af få sådanne afslag - og i realiteten kan hele undersøgelsesdesigns ruineres på denne bekostning.

Vigtigheden af access må ikke undervurderes - og det er i denne forbindelse ligeledes meget vigtigt at gøre sig overvejelser over, hvordan man henvender og præsenterer sig ift. tiltænkte respondenter. Ligeledes bør almindelige etiske regler følges -hvis man kommer igennem - således at interviewereren giver oplysninger om sin uddannelse, sit ansættelsesforhold og hvem, der står bag undersøgelsen.

2.3 Det kvalitative forskningsinterview

Den kvalitative interviewmetode indebærer en implicit fænomenologisk-hermeneutisk forståelsesform og en humanistisk tilgang i modsætning til de kvantitative metoders primært naturvidenskabeligt inspirerede, positivistiske forståelsesmåde.

"Det kvalitative forskningsinterview er et interview, der har til formål at indhente beskrivelser af den interviewedes livsverden, så man kan **fortolke** betydningen af de beskrevne fænomener og dermed forstå den interviewedes livsverden". (Kvale, 1984, p. 87)

Interviewsituationen er "locus" for viden i forskning baseret på interviews, hvor intervieweren har en "empatisk" adgang til den interviewedes verden. (Ibid., p. 92)

Der sondres typisk mellem det strukturerede (lukkede), det semistrukturerede og det ustrukturerede (åbne) interview. Teknisk set er det kvalitative forskningsinterview "semi-struktureret"; det er hverken at sammenligne med en fri konversation eller et struktureret spørgeskema. Der anvendes en interview-guide, som primært er fokuset på bestemte temaer, fremfor at følge specifikke spørgsmål. Interviewet optages på bånd og udskrives i sin fulde længde. Transkriptionen udgør sammen med båndet grundlaget for den efterfølgende fortolkning. Det kvalitative forskningsinterview er centreret om interviewpersonens livsverden og søger at forstå betydningen af fænomener heri.

I det kvalitative interview er præcision i beskrivelser og stringens i tolkningerne af mening analogt til nøjagtighed i kvantitative undersøgelser. (Fog & Kvale, 1992, pp. 12-13)

Eksplorativ interviewform opererer med den antagelse, at respondenterne ved mere om feltet, end forskeren gør, hvilket nødvendiggør en tilgang, som betoner interviewofrenes forståelse af feltet og lader dem introducere deres vægtning af, hvad der er relevant, frem for en satsning på forskerens forforståelse af vigtige spørgsmål og områder. (Putt & Springer, 1989, p. 143)

Til interviewene udarbejdes en spørgeramme, som sikrer, at respondenterne spørges om minimum de samme emner. Ikke forstået derhen, at alle stilles nøjagtigt samme spørgsmål og i samme rækkefølge, men således, at alle er spurgt om minimum de samme emner. Herudover kan der opereres med tillægsspørgsmål, som giver mulighed for at forfølge særligt interessante temaer og oplysninger, og at få afdækket dybere liggende problemfelter og holdninger. Samtidig bevares muligheden for i analysefasen at samle svarerne i fælleskategorier. Ideelt spørges så mange og så forskelligartede personer, som det er overkommeligt, indtil nye interviews ikke giver ny information, jvf. tankegangen i den hermeneutiske spiral (forforståelse --> dialog med data --> fortolkning/analyse --> ny forståelse --> dialog med data, osv., indtil nytten af yderligere dataindsamling synes marginal).

Tilgangene til det kvalitative interview og til opfattelsen af dets gyldighed er mangfoldige. I den ene ende er der forskere - herunder Flyvbjerg, der opfatter det kvalitative interview som komplext og dybtgående - som en **kunstart**, der kræver sensitivitet og kreativitet, og som ikke kan tilegnes enhver. I denne kategori vil man også ofte kunne møde holdninger af typen:

Ingen anstændig sociolog skal have sine hænder tilsmudset af tal! I den anden ende findes

der dem, som mener, at interviewet stort set er at sammenligne med en dagligdags samtale, og at det ikke kræver nærmere overvejelser. (Kvale, 1989, p. 88)

Det er i relation til sidstnævnte måske ikke svært at forstå, hvorfor der under tiden stilles spørgsmål til det kvalitative interviews gyldighed og dets videnskabelighed.

Styrken ved interviewet er, at man kan belyse og forfølge emner, som det ikke er muligt at afdække via en spørgeskemaundersøgelse. Praktiske erfaringer viser, at man tit kommer længere med folk ved at interviewe dem, end ved at give dem spørgeskemaer. (Ibid., p. 90)

Interview Data

Silverman har skitseret 4 rendyrkede positioner i fortolkningen af interviewdata: positivisme, interaktionisme, etnometodologi og realisme. (Silverman, 1993, pp. 156-177) Det er ikke muligt at indplacere min egen position entydigt i forhold hertil. Interviewdata er således en mangesidet kilde, der kan gøres til genstand for mange forskellige, formålsbestemte analyser. (Andersen et al., 1992, p. 222) Derimod er de to førstnævnte mest centrale i min forudgående metodologiske diskussion.

I følge *positivismen* giver interview data os adgang til "facts" om verdenen; Hensigten er at generere data som er valide og pålidelige, uafhængigt af undersøgelsessituationen; måden hvorpå dette gøres er ved tilfældig udvælgelse ift. en population og brugen af standardiserede spørgsmål i multiple-choice svarkategorier, som hurtigt kan tabuleres.

I følge *interaktionismen* ses de interviewede som oplevende og bevidste subjekter, der aktivt konstruerer deres sociale verdener. Interviews handler essentielt om symbolsk interaktion. Interview data må derfor fortolkes ift. den kontekst, i hvilken de er produceret. (Silverman, 1993, pp. 91-94)

Figur 5: To forståelser af interview data og interview situation
(Silverman, 1993, pp. 91&94)

	<u>Status of data</u>	<u>Methodology</u>
Positivism	Facts about behavior and attitudes	Random samples, standard questions, tabulations
Interactionism	Authentic experiences	Unstructured open-ended interviews
	<u>Interviewer</u>	<u>Interviewee</u>
Positivism	Object - following research protocol	Object - revealing items relevant to the reasearch protocol
Interactionism	Subject - creating interview context	Subject - complying with or resisting definition of the situation

Interaktionister foretrækker ustrukturerede, fremfor standardiserede, interviews, fordi respondenterne herved får muligheden for at udtrykke deres "unique ways of defining the world". Holdningen er desuden, at der ikke findes præfabrikerede spørgsmål, som passer til alle respondenter. (Ibid., p. 95)

Silverman skelner mellem *interview som teknik* og som "*local accomplishment*", hvor det første er standardiseret og det sidste er umiddelbart, situationelt og kontekstuel.

"Accounts are not simply representations of the world; they are part of the world they describe. (...) From the point of view of *interview as local accomplishment*, interview data are not "one side of the picture" to be balanced by observation of what respondents actually do, or to be compared with what their role partners say. Instead, such data reproduce and rearticulate cultural particulars grounded in given patterns of social organisation." (Ibid., pp. 97&104-105)

Subjektivitet og flertydighed i interviews

Der ligger en vigtig sondring mellem positivismens opfattelse af interviewerens som værende "**extern**" ift. interviewsituationen, og interaktionisternes og etnometodologernes opfattelse af denne som værende "**intern**" og skabende ift. situationen. I den sidste position rummer interviews vigtige data, som udtrykker fortolkningsprocedurer og diskursive praksisser, som viser sig i **både** interviewerens og respondentens verbale såvel som non-verbale handlinger.

Sondringen kan genfindes i spørgsmålet om **interview bias**, hvor positivismen opfatter bias som et problem, der kan relateres til dårlige interviewere *såvel som* dårlige respondenter. Ifølge interaktionister behøver man ikke at opfatte "interview responses simply as true or false reports on reality. Instead, we can treat such responses as *displays* of perspectives and moral forms". (Ibid., p. 107)

Interaktionisten anskuer således interviewdata som **subjektivt materiale** og leder ikke udelukkende efter sande og falske holdninger og anskuelser hos respondenter. Tværtimod anerkendes ambivalens som et generelt karakteristika hos mennesket, og tvetydighed og konflikterende udsagn vil altid kunne findes hos respondenter, bla. fordi, at flertydighed i udsagn spejles til de forskellige situationer, som knytter respondenter til givne interviews. Det må i videst muligt omfang afklares, om flertydighederne skyldes kommunikationsbrister og misforståelser i interviewsituationen, eller om de afspejler reelle inkonsistenser, ambivalenser og modsigelser i interviewpersonens livsverden. Målet er ikke at ende med fuldstændigt entydige og kvantificerbare udsagn om emnerne, men præcist at beskrive modsætningsfyldte udsagn, som interviewpersonen udtrykker - de kan således være adækvate refleksioner over objektive modsætninger i den verden, hun lever i. (Fog & Kvale, 1992, p. 15) Ligeledes er det ift. tolkning og analyse værd at forfølge sprogblomster og "Ringoisme".¹²

¹²En "Ringoisme" - opkaldt efter Ringo Starr fra The Beatles - er en betegnelse for en sentens, der på én gang er noget vrøvl og som samtidigt rummer humor og indsigtfuldhed. Ringo var berømt for sådanne sproglige blomster, som Lennon i flere tilfælde brugte til titler på deres sange, som fx. "A Hard Days Night", "Eight Days a Week" eller "Tomorrow never knows". Når Ringo i et interview spørges:

Interviews opfattes i høj grad som en mulighed for at få adgang til det *repertoire* af historier, som bruges til at producere udsagn (Ibid., pp. 107-108), og netop fokus på sproget er centralt, idet - som påpeget af Wittgenstein - betydningen af givne ord udledes fra brugen af dem. Det er ikke ualmindeligt, at interviewstudier trækker på koncepter fra de humanistiske videnskaber, i form af lingvistiske strukturer, "speech acts", narrative, tekstanalyse og diskursanalyse. Analytisk filosofi, hermeneutik, diskursfilosofi og postmodernisme har således et fælles mødested i fokus på sprog og samtale. (Ibid., pp. 92-93).

Der findes således videnskaber og teknikker, som er rettet specifikt mod afdækning af mening og symboler, hvor målet nok så meget er at afdække dét, der siges, som dét, der ikke siges, og de betydninger, som kan afdækkes "mellem linierne". Metoderne betegnes *Conversation analysis* og *Discourse analysis*¹³ og er rettet mod hhv. transkriptioner af interviews og analyse af samtaler, der er optaget på bånd.¹⁴

Brugen af båndoptager (eller endnu bedre - videooptagelser) i interviewsituationen er således en forudsætning for at kunne anvende diskursanalyse.

Båndoptageren er desuden nyttig af andre årsager, idet transkriptioner af optagelser er en udmærket "record of naturally occurring interaction". Sammenlignet med feltnoter af observationsdata, giver båndoptagelser en pålidelig protokol, som forskeren kan returnere til, mhp. udvikling af nye hypoteser. Samtidig giver visheden om, at de grundlæggende data bliver optaget, en frihed til at bruge øjne og ører til observationer, der kan være brugbare ift. analysen af data. (Ibid., pp. 10&38).

Interviewsituationens dynamik

Forholdene omkring selve udførelsen af interviews vil uundgåeligt altid kredse omkring begreberne validitet og reliabilitet. Der kan være grund til at påpege bestemte forhold, som altid knytter sig til en given interviewsituation.

Begge parter anvender således ofte forskellige former for forsvarsmekanismer. Intervieweren vil ofte tendere til at **projicere** sig selv over i den interviewede, således at han overfører sine egne følelser og holdninger i fortolkningerne. Det forekommer samtidig, at **interviewerens perception er selektiv**, så han udelukker de informationer, der virker truende (fx. mod hans egne forudantagelser), og overvurderer de oplysninger, der er neutrale. Intervieweren tenderer mod at undgå emner, han synes er følelsesladede, eller han berører dem for overfladisk. Endelig er den interviewede tit tilbøjelig til at **korrigere** sine oplevelser og erindringer, så de

"Are you a Mod or a Rocker"?, så svarer han spontant "I'm a Mocker"!

¹³Det skal her anføres, at når fx. Silverman og andre taler om "Discourse Analysis", så er der ikke tale om helt samme anvendelse af diskursbegrebet, som det findes hos fx. Foucault, der opererer med diskurser inden for bestemte *epistémés*, og som også findes hos Laclau og Mouffe. Hos sidstnævnte er pragmatiske og semantiske aspekter tæt sammenvævede i sprogspil (jvf. Wittgenstein, 1986 [1958]). Enhver ytring har et handlingsaspekt, men alle handlinger har også en mening. (Torfing, 1995, p. 108) I den form for diskursanalyse, som der tales om her, ligger betydningen tættere op ad "sproganalyse" og er specifikt knyttet til det talte ord - i øvrigt i samklang med betydningen hos John Stewart, som optræder senere i projektet.

¹⁴Der henvises til Silverman, 1993, pp. 117-141, for en nærmere gennemgang af begreberne.

kommer til at stemme overens med de forestillinger, hun tror, interviewereren har om emnet. Disse forhold kan alle resultere i upålidelige eller mangelfulde svar. (Kvale, 1989, p. 91) Kvale sonderer mellem følgende typer af interviews:

- Personorienterede interviews (rettet mod enkelte personer, fremfor fx. alle i en gruppe)
- Det specifikke interview (modsat det generelle)
- Det fokuserede interview (forfølger bestemte temaer)

Kvale's opdeling (1989, p. 93) er meget idealtypisk, og i praxis, hvilket også gælder i mit tilfælde, vil man ofte anvende en blanding af de nævnte typer.

Interviewteknik

Det kvalitative forskningsinterview søger at beskrive specifikke situationer og handlinger i interviewpersonernes verden. Det er ikke generelle "opinioner" der undersøges. Interviewet forsøger at samle så righoldige og fordomsfri og **forudsætningsløse** beskrivelser af relevante temaer ift. til interviewpersonens livsverden som muligt. I stedet for, at interviewereren kommer med præfabrikerede kategorier og skemaer, tilstræbes en åbenhed mod nye og uventede fænomener. Intervieweren er nysgerrig, sensitiv ift., hvad der siges, - og hvad der ikke siges, og kritisk ift. egne antagelser og hypoteser under interviewet. (Fog & Kvale, 1992, p. 14) Det er interviewerens opgave at fokusere og dirigere ift. bestemte temaer.

Der kan under et interview anvendes forskellige **spørgeteknikker**, ligesom forskellige **strategier** kan forfølges, dels for at nå ind til kernen af de emner, der spørges til, dels for at forfølge interessante aspekter, og dels for at styrke validitet og reliabilitet. Kvale (1989) sonderer mellem følgende typer af spørgsmål:

- Åbne spørgsmål (modsat ja/nej-spørgsmål)
- direkte spørgsmål
- projektive spørgsmål
- diskussionsspørgsmål
- indirekte spørgsmål (især ved ømtålelige emner)
- ledende spørgsmål
- kontrolspørgsmål

Fejlkilder

Der vil altid være bestemte fejlkilder knyttet til interviewsituationen; målet er ikke at eliminere disse, men derimod at være opmærksom på dem. Kruuse nævner følgende forhold (1989, pp. 96-98), som kræver bevågning:

- Respondenteffekten: respondenterne kan have skjulte motiver; ønske at behage/gøre grin; skjule viden (fx. ved tabuområder)
- prestigebias (respondenterne svarer socialt ønskeligt/forventeligt); nogle personer er typiske ja/nej-sigere, uanset hvad der spørges om; konsensus-orientering
- mildhedsfejl (man bedømmer personer, man kender mildere eller strengere, end dem man ikke kender)

- kontrastfejl (man bedømmer andre i kontrast til, hvad man kan lide/ikke-lide ved sig selv)
- halo-effekt (positiv eller negativ bedømmelse af en persons handling, afhængigt af om andre af personens handlinger er bedømt positivt eller negativt)
- logiske fejlslutninger og andre misforståelser
- oversete forhold
- overgeneralisationer
- misforståelser

Det centrale ift. flere af de ovennævnte punkter er, at mening er et fænomen, der altid drejer sig om relationer - fx. kan to personer tale om, hvad de tror, er én og samme ting, uden at det nødvendigvis er det. Udsagnet "hun er sød" - kan således lige så vel betyde, at personen er attraktiv og køn, såvel som at hun er venlig og rar.

"Hvis to personer taler om "én og samme ting", skal den for dem begge stå i de samme relationer til andre ting, som de er enige om at anse for at være identiske. Hvis dette ikke holder stik i blot ét tilfælde, opdager de begge, at de alligevel ikke talte om det samme. Denne prøve kaldes for **intersubjektiv relationsoverensstemmelseskalkyle**. Imidlertid kan man aldrig komme til en fuldstændig og absolut afgørelse om, hvorvidt man taler om det samme". (Kvale, 1989, p. 98).

Problemer i forhold til ovenstående kan skyldes, at ikke alle mennesker udtrykker sig lige godt verbalt, og i visse tilfælde skyldes misforståelser, at det sprog, vi har til rådighed ikke er nuanceret nok til, at man kan udtrykke sig præcist om, hvad man tænker, tror og føler. Kvale opererer (i samklang med Wittgenstein, 1986) med **to typer meninger**: Meninger i **handlingssammenhænge** eller dynamiske sammenhænge og meninger i **sproglige eller semantiske sammenhænge**. Det er tit nyttigt at se på vekselvirkningen mellem sprog og tankevirksomhed. En mulighed til brug herfor er som nævnt **Discourse-analysis og Conversation Analysis**. En anden teknik er at få klarhed over, hvad der tales om, ved at bede den interviewede give konkrete eksempler på sine synspunkter (Kvale, 1989, p. 101) - også kaldet fænomenologisk kontrol.

Tolkningen af interview data

Positivismen opererer med en skarp sondring mellem beskrivelse og tolkning, mellem forsker og udforskede, mellem objektive intra-og intersubjektivt reproducerbare data, og med formalisering ift. analyser. Det kvalitative forskningsinterview er derimod baseret på mening, som igen hviler på en subjektiv forståelse. (Fog & Kvale, 1992, p. 21)

Der kan opstilles 2 forskellige tilgange til en metodisk udvikling af analyse og tolkning af kvalitative interviews. Dels en **praktisk**, som er rettet mod bestemte teknikker til indsamling og systematisering af data, og en **teoretisk**, som baserer sig på viden om tolkning af skrevne tekster (hermeneutikken).

Det kvalitative forskningsinterview søger at afdække såvel et faktuel niveau såvel som et niveau for mening - selvom det er vanskeligt at interviewe systematisk ind til sidstnævnte. Dette indebærer således at undersøge, hvad der siges "mellem linierne", og at forsøge at formulere de "implicitte betydninger" og forholde disse for interviewpersonen.

Kvale mener, det er frugtbart at skelne mellem 3 fortolkningsniveauer eller -sammenhænge: Selvførståelse, common sence fortolkning og teoretisk tolkning.

1. Selvførståelse. På dette niveau søges en kondensering og formulering af interviewpersonens selvførståelse, ud fra og begrænset til, dennes egne beskrivelser, dvs. hvad forstår personen selv som meningen ved det, han siger.

2. Common sence fortolkning. Her går man ud over personens egne beskrivelser, men forbliver på et common sence niveau af forståelse. Der kan her skelnes mellem et objekt- og subjekt-orienteret approach til interviewstatements: Det første fokuserer på, hvad interviewpersonen siger om verden, det andet på, hvad udsagnet siger om interviewpersonen. (Respondenten kan fx. gentage så mange gange, at han ikke er racistisk, at intervieweren bliver kritisk og begynder at tolke de mange "denials" som et "confirm"). Tolkningen kan også inddrage en bredere forståelsesramme, end den interviewede selv gør. Ved at inddrage mere almen viden om udsagnets indhold, vil tolkningen af et udsagn kunne udvides og beriges. Gyldighedskriteriet bliver da, om tolkningen af udsagnet forekommer rimeligt dokumenteret og argumenteret ud fra en common sence forståelse, fx. om der foreligger en consensus om tolkningen blandt en bredere almenhed.

3. Teoretiske fortolkninger. Dette niveau går ud over de 2 første niveauer - dets validitet afhænger af en generel teori. Kvale nævner her et eksempel, hvor han har inddraget marxistisk teori om samfundet i tolkningen af et elevudsagn om at ville opnå "gode karakter med mindst mulig indsats". Udsagnet tolkes her som påvisning af en instrumentel attitude, der er karakteristisk for det økonomiske liv i kapitalistiske samfund.

Der bør selv sagt altid udvises varsomhed ift. at foretage overfortolkninger - ikke mindst på dette niveau. Når et udsagn tolkes ud fra en bestemt teori, vil tolkningens gyldighed imidlertid afhænge af en vurdering af, om teorien er gyldig for det anvendte område, og om den specifikke tolkning, som foretages, følger rimeligt ud fra teorien. (Fog & Kvale, 1992, pp. 19-20 & 156-157)

Særligt vigtigt er det desuden at undgå **post-hoc ræsonnementer**, hvor man modificerer sine hypoteser, så de kommer til at passe til de indsamlede oplysninger, og derefter påstår, at de tilvejebragte data bekræfter hypoteserne. I stedet må man undersøge, om de opstillede hypoteser bliver falsificeret ud fra interviewene. (Kvale, 1989, p. 118)

Når man skal analysere og drage konklusioner, kan man systematisere data ved at beskæftige sig med åbne temaer, kategoriserende temaer og underopdelte temaer (Kvale, 1989, pp. 114-116), evt. gennem anvendelse af Grounded Theory.

Grounded theory

Grounded Theory er ikke en teori, som navnet ellers kunne forlede én til at tro, men derimod en kvalitativ metode udviklet af Glaser og Strauss i slutningen af 1960'erne. Tilgangen sigter mod udvikling af teori, som er induktivt udledt af det fænomen, der studeres. Undervejs i processen opstilles hypoteser, som er opdaget, udledt og midlertidigt verificeret gennem systematisk dataindsamling og analyse. Dataindsamling, analyse og teori står i et gensidigt forhold til hinanden. Der startes således ikke ud med en teori, snarere startes der med et hjørne af undersøgelsen, og hvad, der måtte være relevant, får lov til at dukke op. (Strauss & Corbin, 1990, p. 23)

Der kan opstilles 4 generelle kriterier for Grounded Theory: Fit, understanding, generality og control. Teorien skal dække en "everyday reality of the substantive area" og omhyggeligt være udledt af forskellige data - så vil den også være dækkende for et område.

Teorien skal kunne forstås af begge parter (forsker og studerede), og den skal være så vidt-favnende og abstrakt, at den kan dække tilsvarende områder. Endelig skal der være kontrol ift. "action toward the phenomenon". (Ibid., p. 23)

Metoden er systematisk mht. procedurer for udviklingen af en induktivt udledt grounded theory om et fænomen.

Det er nødvendigt at gå ud i felten for at få en forståelse af et fænomen. Data er **ikke tal**, og ikke løst koblede temaer. Vigtig er derimod udarbejdelsen af koncepter og sammenhænge, som ikke bare genereres til hypoteser, men også hele tiden underkastes foreløbige tests.

Der er altså tale om udvikling af teori, som er funderet i virkeligheden, og som har fokus på den aktive rolle, som personer har i tilpasningen af den verden, de lever i. Beskrivelser af variationer og kompleksiteter i livsverden og skabelsen af mening heri, er af afgørende betydning. (Ibid., p. 25) Det er i afdækningen heraf nødvendigt at undersøge - og ikke bare læse om fænomener, og det er nødvendigt at være åben, kreativ og fleksibel i undersøgelsen. Der er tale om en ekstremt systematisk og opbyggelig tilgang. Det første interview udskrives i fuld længde, før det næste påbegyndes - og der sker fra starten en begyndende kodning og tolkning, som efterhånden udvikler sig til egentlig teoridannelse.

Glaser's & Strauss' metode har imidlertid været kritiseret for at være god til beskrivelsen af statiske fænomener, men ikke dynamiske forhold (Kvale, 1989, p. 117), hvilket må siges at være en temmelig belastende anklage ift. tilgangens ambitioner, såfremt denne ellers holder stik.

Der kan naturligvis stilles det spørgsmål, om det ikke er modsigende at behandle grounded theory, når udgangspunktet er hypotesetestning ud fra rival theories? Jeg mener imidlertid ikke, at der nødvendigvis ligger et paradox heri. Startpunktet kan således udmærket være en afprøvning af hypoteser, som i mødet med virkeligheden evt. må falsificeres, hvorefter bearbejdningen af data i analysefasen leder frem til generering og opstilling af nye hypoteser i en fortløbende vekselvirkning mellem data og teori, jvf. også udgangspunktet om ikke at møde virkeligheden teori- og forudsætningsløst.

2.4 Det kvalitative interviews videnskabsteoretiske status

Som det vil være fremgået af ovenstående, er det småt med klare metodeanvisninger ift. det kvalitative interview. Der er da også et klart paradox mellem dets anvendelse og udbredelse og dets anseelse.

Der kan angives flere grunde og opfattelser, som kan være årsager hertil:

- (forsknings)interviews som en "human discourse" er så komplekse og varierede, at det ikke er muligt at udvikle en generel teori for interviewet
- interviewet er i højere grad, som nævnt, en kunstart, end en videnskab - det er baseret på kreativitet og sensitivitet, og det kan ikke formaliseres
- interviewet ligner så meget hverdagslivets diskurs, at det er overflødig at reflektere over det metodisk

- Den positivistiske skoles krav om objektive data, som kan kvantificeres og som er inter- og intrasubjektivt reproducibile, kan alligevel ikke efterleves
- Den positivistiske skole anser i det hele taget fænomenologien og hermeneutikken som uvidenskabelig, og det er omsonst at reflektere over enkelte metodekrav, når hele retningen er "uvidenskabelig"
- interviewets uklare status skyldes, at modsat multiple-choice-spørgeskemaer med standardiserede spørgsmål, som er formuleret af eksperter, så giver interviewet "almindelige mennesker" mulighed for - med egne ord - at formulere udsagn om deres livsverden
- interviewet kan involvere og afdække politiske aspekter og kan være politisk følsomt og -kontroversielt. (Fog & Kvale, 1992, pp. 10-11)

Det kan forekomme, at interviewpersonen ændrer beskrivelser og synspunkter undervejs i interviewet - der foregår således også en erkendelsesproces hos denne. Et traditionelt krav til videnskabelige metoder har været, at undersøgelserne skal være reproducerbare - en observation skal i princippet kunne gentages. Ved en gentagelse af et interview skulle der i følge dette krav være korrespondance/overensstemmelse mellem beskrivelser og synspunkter i to på hinanden følgende interviews. I kvalitative interviews er det umuligt i denne forstand at opnå intra-subjektivt reproducerbare data. Den kontinuerlige produktion af nye indsigter og nye bevidstheder hos begge parter umuliggør i praksis dette. Heller ikke inter-subjektivitet - dvs. interviews udført af forskellige interviewere, der bruger samme spørgeguide, kan principielt opnås i det kvalitative interview, grundet den varierede sensitivitet, der forudsættes at kendetegne interviewerene. Dette gælder således både sensitivitet ift. til interviewsituationen og sensitivitet ift. og viden om emnet. (Ibid., p. 15)

Det sidste kan siges at være en modsigelse ift. tanken om forudsætningsløshed i metoden, men kan forklares ud fra et ideal om en "deliberate conscious naivité" hos interviewerene. I stedet for at søge at reducere betydningen af gensidig interpersonel påvirkning i interviewsituationen, er det bedre at erkende denne og udnytte den som en stærk side ved det kvalitative interview, snarere end at betragte den som en kilde til fejl. Forholdet gør på den anden side, at det kan være svært at skelne skarpt mellem det kvalitative forskningsinterview og det terapeutiske interview. Begge opererer med en antagelse om øget forståelse (og forandring) hos begge parter, hvor det første sigter mod intellektuel forståelse, og det sidste mod personlig forandring/udvikling. I de tilfælde, hvor interviewpersonen begynder at handle ud fra de nye indsigter, som er opnået via interviewet, kommer man tæt på kendetegnene ved det terapeutiske interview. (Ibid., pp. 16-20)

Indsamlingen af interviewdata

Mange problemer i arbejdet med analysen af interviews kan føres tilbage til interview-situationen. Ofte interviewes der for mange personer til, at de enkelte interviews kan blive tolket systematisk og forsvarligt.

En gennemgående fejl er, at der gennemføres for mange og for lange interviews. En anden udbredt fejl, er at meningen af det, der siges, sjældent søges fortolket, verificeret og kommunikeret i selve interviewsituationen - hvilket kan vanskeliggøre brugen af udsagnene i analysesituationen. (Fog & Kvale, 1992, pp. 61-64&153)

Kvale anbefaler et tragt-formet interview. Tanken er, at man starter bredt ud og derefter snævrer ind ift. interesser og emner.

Et andet princip er først at spørge ift. beskrivelse af livsverden, derefter ift. mening heri. I forlængelse heraf interviewes der deskriptivt med spørgsmål af typen: "Hvad skete, hvad gjorde du, hvad følte du?", snarere end lige på og hårdt med spørgsmål af typen: "Hvorfor gjorde du sådan, hvad var din begrundelse"? (Ibid., p. 71)

Det kan være en fordel at være naiv, idet det ofte får respondenterne til at forklare sig udførligt. Mange interviews er for "non-directive", - dvs. der tales om "løst og fast" med det resultat, at man ofte får "en sludder for en sladder". Man skal vide, hvad man vil spørge om. Derfor er det nødvendigt at vide noget om emnet på forhånd og at være inde i sit stof. (Man skal fx. vide noget om rockmusik og have et øre for musik, for at lave et godt interview om rock.) Paradoxet er imidlertid, at man, ideelt set, på én og samme tid skal vide noget om emnet og feltet på forhånd og **samtidig** skal være helt åben og forudsætningsløs. Kunsten er med andre ord at søge at opnå mest mulig viden på forhånd og derefter "glemme" det igen, - lægge det til side og prøve at være åben og modtagelig. (Fog & Kvale, 1992, p. 84) Endelig bør man gøre sig klart, at det kan være vigtigt at re-interviewe.

En svaghed ved mange kvalitative interviews er, at de er ateoretiske. Billedet herpå er en interviewer som bare går rundt med en båndoptager og spørger, hvad interviewpersonen mener om dette og hint, ud at vide, hvad der i grunden undersøges og hvorfor. Betydningen af baggrundsviden er, at den dels kan være en ledetråd i interviewet, og dels kan være en forudsætning for at forstå respondentens og dennes livsverden, såvel som den mening, der kan tillægges bestemte udsagn.

I min egen undersøgelse anvender jeg i udgangspunktet en blanding af et hypotesetestende interview og et eksplorativt interview. Med et sådant udgangspunkt, vil man ofte havne i en situation, hvor man må spørge sig selv: Skal jeg holde fast ved at teste de originale hypoteser, eller skal jeg forfølge andre interessante forhold, som dukker op, og som måske kan afkaste ny og spændende viden? Svaret vil her ofte blive at være tro mod det eksplorativt interview, hvor det er mere relevant for interviewet og for analysen at forfølge de interessante aspekter, der åbnes under interviewet. (Ibid., pp. 86&137)

Interviewer bias

Er ledende spørgsmål et problem i kvalitative undersøgelser? Det er således et hyppigt kritikpunkt mod undersøgelser i al almindelighed, at resultaterne skyldes, at intervieweren har stillet ledende spørgsmål, og at validiteten derfor er ringe. Som jeg tidligere har været inde på, er dette i den fænomenologisk-hermeneutiske forståelse ikke et direkte problem - det er snarere en fordel, at interviewere varierer ift. sensitivitet. Herved opnås en rigere, bredere og mere nuanceret forståelse af temaer. Tabet af inter-subjektivt reproducerbar information - dvs. reliabilitet - opvejes af rigere data. (Ibid., p. 27)

Kunsten er ikke at forsøge at undgå at stille ledende spørgsmål - subjektivitet og gensidig påvirkning er **forudsætninger** for interviewet. Det er umuligt at undgå ledende spørgsmål i interviews, såvel som i almindelige samtaler. Målet er derimod dels at analysere forskellige typer af ledende spørgsmål og deres indflydelse på de svar, der gives, og dels at reflektere over sin egen subjektivitet. (Fog & Kvale, 1992, p. 28)

Subjektiviteten kan derimod være et alvorligt problem i **analysen af interviewene**. Når man ser, hvordan varebetegnelsen "det kvalitative interview" anvendes i visse "videnskabelige" rapporter og undersøgelser - som totalt ustrukturerede interviews, som er "empatiske og indlevende", og hvordan der tolkes og analyseres og navnlig konkluderes ud fra disse data, så forstår man nogle gange godt den positivistiske kritik af kvalitativ metode, som bestemt ikke altid er ubegrundet. Målet er afgjort ikke metodefrihed. Hverken på indsamlingssiden eller på analysesiden.

Interviewmateriale læses undertiden som "Fanden læser Biblen" - og udsagn tolkes, så de stemmer overens med forudfattede antagelser og fordomme. Resultaterne er ofte svære at gennemskue for læseren, og tolkningerne er overfladiske, ensidige og forvrængede. Her kan der ofte tales om en klar svaghed ift. standardiserede spørgeskemaer. Det er derfor vigtigt at ekspliciterer sine antagelser og sine værdidomme - og spørgsmålet om indholdsvaliditet er centralt. Hermeneutikken er ligeledes central - ift. spørgsmålet, hvordan man tolker den **mening**, der ligger i interviewteksten, og hvilke kriterier man lægger til grund herfor. (Ibid., p. 29)

"En almen antipositivisme kan have bidraget til en antimetodisk holdning, hvorved metodeproblemer først bliver åbenlyse ved bearbejdning af de færdige interviews, som så let kan havne i en subjektiv, citatciterende impressionisme eller en formalistisk, kvantificerende spændetrøje, uden at meningsrigdommene i interviewteksterne bliver systematisk analyseret." (Ibid., p. 155)

Opsamling ift. interviews

Der foreligger naturligvis oftest ikke kun én korrekt tolkning. Udsagn kan være deciderede flertydige, hvilket i sig selv umuliggør en enkelt korrekt udlægning, og spørgsmålet om fortolkningsreliabilitet kan være håbløst at håndtere. Der er tale om et dilemma - det kan ikke løses - det kan kun **håndteres**. Målet er derfor at være eksplicit i formuleringen af de beviser og den argumentation, der lægges til grund for tolkningen, så denne kan testes af andre læsere - og herunder også være opmærksom på ikke bare interviewpersonens individuelle mening, men også den sociale og materielle kontekst, som personen befinder sig i. (Ibid., p. 30)

Iflg. Habermas er naturvidenskaberne karakteriseret af en interesse for teknisk viden, rettet mod teknisk kontrol over objektiviserede processer. "In its extreme this attitude is expressed in the purpose of behaviorism to predict and control the behavior of other people". Der er iflg. Kvale brug for en kritisk socialvidenskab, som går bag en overfladisk forståelse af centrale fænomener i menneskers livsverden, og som kan bidrage til potentialet for forandring i en socialt konstrueret verden. (Ibid., pp. 31-33)

2.5 Observationsundersøgelser

Interviews og spørgeskemaundersøgelser skaber ofte specielle og unaturlige situationer. Overfor disse metoder har deltagelsesobservatøren den fordel, at hun som forsker kan opleve den sociale sammenhæng, hvor noget sker. Hun kan med det samme skrive ned, hvad hun

ser¹⁵. Derved har hun mulighed for at kunne vurdere, hvordan den udspurgte rationaliserer, hvilket man ikke i samme grad opnår, når man blot interviewer eller laver spørgeskemaundersøgelser, dvs. at man kan verificere de empiriske resultater.

Der tales i den forbindelse undertiden om **analytisk induktion**, hvor opfattelsen er, at ethvert kvalitativt forskningsarbejde bør indledes med, at forskeren får et tæt førstehåndsindtryk af det sociale liv, hvor det leves. "It is more appropriate to engage in systematic observation before any interviewing takes place". (Silverman, 1993, p. 106) I denne fase undersøges de specifikke og lokale forhold som datakilde. Man starter således fra grunden og bruger alle relevante oplysninger, der er til rådighed på et givet tidspunkt. Derefter bliver man ideelt set ved med sin forskning, indtil der ikke længere forekommer modsigelser, der er ubelyst eller uforklaret. (Kvale, 1989, pp. 125-132) Observationsmetoden forbindes dog især med det etnometodologiske studie, hvor der sjældent anvendes interviews - i stedet koncentrerer der om beskrivelse af "naturally occurring settings", som observeres og registreres på nærmeste hold.

Forskerens rolle er i observationsfasen primært en lærings- rolle, hvor hun forsøger at forstå verden ved at møde den på første hånd og forsøge at opnå forståelse af det, der foregår - "observation is fundamentally about understanding the routine."

Observationsstudier handler især om:

1. At se fænomener gennem de studeredes øjne, for via et sådant perspektiv at forstå handlinger, normer og værdier
2. Beskrivelse - med fokus på detaljer
3. Kontextualisme - begivenheder må forstås i en bredere social og historisk kontekst
4. Fokus på processer. (Silverman, 1993, p. 30)

Silverman advarer i denne forbindelse mod en "premature" inddragelse af teorier og koncepter, fordi de ofte i praxis vil vise sig at passe dårligt på de studeredes virkelighed. (Ibid., p. 31) Deltagelsesobservation giver mulighed for "sharing in peoples lives while attempting to learn their symbolic world" og vægtlægger betydningen af kontekst og proces i forståelsen af adfærd. I stedet for at slå med at definere flertydige begreber, er det at foretrække at rette opmærksomheden mod, hvordan begreber defineres i den studerede kontekst. (Ibid., pp. 36&48)

Også i den interaktionistiske tilgang er observationsstudiet centralt i afdækningen af, hvordan mening opstår i en kontekst af adfærd, og hvordan tolkningen af hverdagsopfattelser af virkeligheden bør foregå. Der indsamles data i "naturlige situationer", og det undersøges, hvordan adfærd og symboler varierer over tid og ift. situationer.

Silverman omtaler to generelle typer af regler, som medvirker til organiseringen af social interaktion:

1. "Rules of courtesy, manners and etiquette (who is able to do and say what to whom and in what way?"

¹⁵"Observatøren" er på denne vis også omsluttet af den tekstliggørelse og tekstproduktion, som jeg omtalte i afsnit 1.2.

2. Depending upon the definition of the situation, rules of what is relevant or irrelevant within any setting". (Ibid., p. 49)

Det anbefales, at observanter laver forskellige feltnoter i processen: Dels korte noter lavet på stedet; udvidede noter lavet lige efter hver observation; en felt-journal, som rummer ideer og problemer på hvert stade af et feltarbejde og endelig en løbende registrering af analyse og fortolkning. Samtidig påpeges vigtigheden af at skelne mellem "etic analyse" (baseret på forskerens egne koncepter) og "emic analyse" (baseret på de studeredes koncepter og forståelser). (Ibid., pp. 146-147)

Hvis der anvendes kategorier i registreringen, er det vigtigt, at disse bruges på en standardiseret måde, således at andre forskere ville kategorisere på samme måde, hvis der skal tales om **inter-rater reliabilitet**. Dette indebærer i givet fald at give de indsamlede data til andre forskere og bede dem om at analysere disse ift. bestemte opstillede kategorier. Herefter sammenlignes deres rapporter og eventuelle forskelle udjævnes. (Ibid., p. 148)

Problemer ved deltagelsesobservation

En række problemer kan gøre sig gældende ved observationsmetoden, og de kræver bevågenhed:

- Observationer kan gøre observanten blind for vigtige begivenheder, indtruffet før hans entre på scenen
- informanterne kan være ikke-repræsentative ift. mindre synlige/tilgængelige deltagere
- observanter kan ændre situationer ved deres blotte tilstedeværelse
- identifikationen med de observerede kan blive så stærk, at de principper, der i udgangspunktet var styrende for udvælgelsen, fortaber sig.

Løsningen på problemerne kan være at anvende triangulering af metoder (fx. textanalyse, dokumentstudier, interviews) og at have udgangspunkt i et teoretisk perspektiv. Der må i givet fald udvælges metoder og data, som giver en forklaring på strukturer og mening inden for det pågældende perspektiv, fx. ved påvisning af den strukturelle kontekst som studerede handlinger er en del af. Heri ligger også en forkastelse af et naivt og optimistisk udgangspunkt, hvor anvendelse af forskellige metoder **per se** leder frem til komplet billede af det studerede. (Ibid., p. 157)

Ligeledes må man være bevidst om "Rosenthal-effekten", hvor de forventninger man har til en studeret person, smitter af på observationerne. Negative forventninger kan betyde, at man bliver for kritisk, hvilket går ud over objektiviteten - positive forventninger kan betyde, at man bliver for ukritisk. Endelig kan der tales om en "forsøgsleder-effekt", hvor forskeren påvirker den observerede i en positiv eller negativ retning - det er mao. nødvendighed at have en teori eller en bevidsthed om observatørens rolle. (Kvale, 1989, p. 124)

2.6 Den konkrete, anvendte metodologiske/metodiske tilgang i projektet

Kvantitative undersøgelser følger et **universalitetsprincip**, der går ud på at belyse det almene, mens det specielle eller det afvigende betragtes som tilfældigheder, der ikke får nogen gennemslagskraft, hvis man har tilstrækkeligt store, repræsentative grupper.

Kvalitative forskere har den opfattelse, at universalitetsprincippet er utilstrækkeligt, og at det skal kombineres med en forståelse af det specielle og det afvigende, dvs. at der fokuseres på **mangfoldighed**, i stedet for det almene.

I kvantitative undersøgelser søger man at isolere det, der skal undersøges, fra den indflydelse, som historiske forhold og begivenheder kan have.

I kvalitative undersøgelser forholder det sig stik modsat, idet man forsøger at inddrage historiske forholds og begivenheders betydning i sine fortolkninger og beskrivelser.

Nomotetiske (positivistiske) forskere tænker "monologisk", mens tilhængere af hermeneutikken tænker "dialogisk", dvs. medinddrager begreber, som er antagonistiske, eller som ud fra en klassisk opfattelse ville udelukke hinanden. (Ibid., pp. 122-124).

Feltstudier er sædvanligvis baseret på en eller flere cases, som sjældent er udvalgt tilfældigt (randomly).

I mange tilfælde er de faktisk udvalgt, fordi de udgjorde den eneste mulighed for access. Dette afføder naturligvis et behov for at svare på, i hvor høj grad fundene i undersøgelsen er repræsentative ift. den population, hvorudfra casene er valgt.

Spørgsmålet om repræsentativitet er i det hele taget smertensbarnet eller ascilleshælen for størsteparten af al kvalitativ forskning. Hammersley foreslår 3 løsninger:

- indsamle information om relevante aspekter ved hele populationen og sammenligne dem med casen
- lav en survey-undersøgelse på et tilfældigt udvalg af cases
- koordinér resultaterne med adskillige etnografiske studier.

På denne vil man kunne sige noget om casens repræsentativitet. Metoden bør dog ikke sammenlignes med den generalisering fra det konkrete til det universelle, som foregår på baggrund af en statistisk baseret udvælgelse. Generaliserbarheden skal ses ift. teoretiske problemstillinger, fremfor ift. hele populationer og universer. I stedet for at bekymre sig om, hvorvidt den enhed, som man har udtaget til case er "typisk", bør man se på, hvorvidt fx. det, der afdækkes er typisk ift. et bredt udsnit af det fænomen, som de anvendte teorier beskæftiger sig med. I det hele taget er det nyttigt at udvælge cases ift. teorier - fordi de udsætter teorien for en hård test. (Silverman, 1993, p. 160)

Hypotese testning og -generering

Da mine ressourcer ikke tilnærmelsesvis rækker til en casestudievælgelse, som kommer i nærheden af den ovenfor nævnte tilgang af Hammerley, har jeg som nævnt valgt en anden løsning, hvor casene er udvalgt som hhv. paradigmatisk og kritiske cases, i forhold til hvilke jeg tester hypoteser, som er teoretisk udledte.

Teorier kan ikke være sande eller falske - det kan derimod hypoteser. (Ibid., p. 2) Det samme gælder også undersøgelsesteknikker - der findes ikke sande og falske teknikker - de kan derimod være mere eller mindre hensigtsmæssige ift. det, man gerne vil afdække. Når man har

opstillet hypoteser, er det muligt at undersøge, hvorvidt casen relaterer sig til disse. Den ideelle metode til hypotesetestning i feltstudier hedder analytisk induktion.

"[O]ne case is (...) studied to see whether the hypothesis relates to it. If not, the hypothesis is reformulated (or the phenomenon redefined to exclude the case). While a small number of cases support "practical certainty", negative cases disprove the explanation, which is then reformulated. Examination of cases, redefinition of the phenomenon and reformulation of hypotheses is repeated until a universal relationship is shown". (Silverman, 1993, p.161; citeret fra Fielding N.G.: "Actions and Structure", 1988, pp. 7-8).

Den analytisk induktion er således equivalent til den statistiske testning af kvantitative størrelser og har desuden den forudsætning, at der er tale om et højere n-antal cases, før der kan induceres, hvorfor metoden ikke er optimal i min undersøgelse. Tilgangen kommer som nævnt nærmere metoden i grounded theory, og de rivaliserende hypoteser tester mhp. falsificering og evt. generering af nye hypoteser.

De kvalitative interviews baseres på "open-ended"-spørgsmål, der kun i hovedkategorier fastlægges fra start. Denne del af undersøgelsen suppleres med observation i de enkelte skolebestyrelser samt med arkiv- og dokument-studier (fx. referater fra tidligere møder), som tænkeligt rummer oplysninger, der kan hjælpe til en større forståelse af de enkelte bestyrelses virkemåde, tidligere konflikter og sejre - og i bedste fald hændelser, der kan relateres til forklaring på læring/ikke-læring i deres kontekst.

Det er desuden væsentligt at få afdækket det politiske deltagesniveau før og efter indtræden i skolebestyrelsen. Jeg er således interesseret i at vide, om deltagerne i forvejen er aktive i andre sammenhænge.

Læringsspørgsmålet kan ligeledes tænkes eftersporet ift. opstilling af kategorier/idealtyper/arketyper ift. informanterne. Dette kunne tænkes at lette og overskueliggøre analysearbejdet, og måske afsløre, om bestemte typer relaterer sig til bestemte læringseffekter eller bestemte strategier ift. skolebestyrelsesarbejdet, samtidig med at disse strategier knyttes til de anvendte demokrati- og deltagesperspektiver. Det er vigtigt at påpege, at der ligger en **valg-handling** forud for medlemmernes sæde i skolebestyrelsen - og der ligger en eller anden form for stillingtagen bag deres opstillingsmotive, som måske er knyttet til forestillinger om at kunne gøre en forskel, og måske til idealer om deltagelse og demokratiske arbejdsmetoder, der bærer eller er relateret til politiske læringseffekter.

Hvorfor det er begrundet at anvende kvalitativ metode ift. mine undersøgelsesspørgsmål?

Man kunne til en start passende vende spørgsmålet om og sige - hvorfor duer de øvrige metoder ikke til min undersøgelse:

Det er altid problematisk at anvende **eksperimentet** som design til vurdering af mere ustabile tiltag i komplekse sammenhænge, hvor det er svært eller umuligt at isolere den uafhængige variabel (skolebestyrelsesarbejdet) og de afhængige variable (køn, alder, uddannelse, mm.) og samtidig sikre, at det ikke er helt andre faktorer, der spiller ind.

Hvordan holdes forskellige variable således adskilt ift. et spørgsmål om politisk læring?

Hvordan kan man isolere udefra kommende faktorer ift. systemet (skolebestyrelsen)? Hvordan

kan man sondre mellem, hvad der er stimuli, og hvad der er respons, osv.? Svaret er, at det kan man naturligvis ikke.

Og heri ligger selvsagt en vægtig begrundelse for valget af mere dybdegående studier i form af casemetoden. Det eksperimentelle design er således ikke velvalgt i denne sammenhæng. Dette forudsætter således pålidelige målinger før og efter "indgrebet" (loven om skolebestyrelser) foretages, mens omgivelserne holdes konstante - hvilket ikke er muligt, idet det bygger på en række "alt andet lige"-forudsætninger. En social virkelighed, hvor mange aktører, med modsatrettede interesser, agerer er således **aldrig** "alt andet lige".

"The **ceteris paribus** ["alt andet lige"] conditions assumed by traditional (evaluation) design, in short, do not exist. In the fluid, complex, and often random complex reality of the social program setting, scientific proof is not possible." (McLaughlin, 1985, p. 106).

Selv om det var muligt at bevise programeffekter og fastslå kausaliteter, ville relevansen af denne landvinding være kortsigtet både fra et videnskabeligt og praktisk perspektiv. Sociale systemer er ikke "self-sealing" - de er derimod dynamiske, åbne mod omgivelserne, og kendetegnet af fluktuationer og uforudsete interne og exogene pres, som ligger uden for deres kontrol. (Ibid., p. 106)

Undersøgelsens formål taler derfor for mere komplekse studier ift. til et konkret fænomen i en situationel, kontekstuel og dynamisk virkelighed.

Operationaliseringen af et begreb som "politisk læring" er samtidig uhyre vanskelig og ømtålelig. Problemet med at operationalisere begrebet læring i en generel **survey-undersøgelse** - eller læring i en skolebestyrelse set som et socialt eksperiment - er så uoverskuelig, og problemerne med at holde de forskellige typer af variable adskilt og afsondret så tungtvende, at casestudiet er den eneste relevante tilgang. Et problematisk spørgsmål ift. en surveyundersøgelse ville fx. være: Hvornår - dvs. på hvilket eksakt tidspunkt - skulle en læringseffekt i givet fald måles? Læring og forandringer i bevidsthed, handlinger og adfærd er som oftest langvarige, inkrementale og uegale processer, der fordrer tid, indsigt og tålmodighed, hvis de skal forstås tilbundsående.

Ovenstående skal imidlertid ikke forstås derhen, at casestudiet er "**løsningen**" på problemer med operationaliseringen af forskningsspørgsmålene i denne opgave - jeg vil derimod fremføre, at metoden er "den mindst ringe" angrebsvinkel ift. min problemstilling. Det er den først og fremmest set ift. surveyundersøgelsen, der ville "slå ned" på et tilfældigt tidspunkt i det forløb, som aktørerne gennemgår i skolebestyrelsesarbejdet, uden at kunne indfange de processuelle og kontekstuelle aspekter, der knytter sig hertil. Metoden udmærker sig primært ved at kunne indfange meget store populationer, men uden at kunne forklare meget ift. et dybdeanalytisk perspektiv. Det er bredden, fremfor dybden, der indfanges. Og når det netop er de kvalitative forklaringer, der ønskes afdækket, må andre metodevalg være mere hensigtsmæssige.

Valget af casemetoden er dernæst - omend i mindre grad - at foretrække fremfor for eksperimentet - ikke fordi jeg undgår problemet med at holde de indbyrdes variable ude fra hinanden, men derimod præcis, fordi casene optræder som unikke netop i mixet af variable, hvor samspillet med og påvirkningerne mellem disse ønskes forklaret.

Et andet problem knytter an til tidsperspektivet: Hvor lang tid skal der gå, før man kan udlede "effekter" ift. loven om skolebestyrelser?

"A time-frame of at least 5-10 years is generally required to avoid premature conclusions concerning a program's effects and to permit some appreciation of the extent of policy-oriented learning". (Sabatier, 1986, p. 313)

Tidsperspektivet er ikke et problem, som jeg undgår og kommer ud over i min undersøgelse - jeg kan højst opnå at håndtere problemet. Det er vigtigt at være opmærksom på, at jeg arbejder inden for rammerne af et 3-årigt Ph.D.-forløb. Dette kræver således en bevidsthed om ikke forfalde til premature konklusioner ift. læringseffekter.

På den anden side kan det siges at være en fordel, at jeg ikke starter min undersøgelse ved "år nul" ift. skolebestyrelserne. Et sådant tidspunkt ville således også være problematisk at fastsætte. Man kunne naturligvis argumentere for en stadfæstelse af år nul ved loven om skolebestyrelser ikrafttræden, dvs. i 1990, men man ville dermed uværligt ramme ind i et spørgsmål om, i hvilket omfang skolebestyrelserne kan betragtes isoleret fra de tidligere skolenævn og -kommissioner.

Det må fastholdes, at skolebestyrelserne har fungeret i nogle år, og at nogle af deltagerne har været med fra starten, samt at alle deltagerne har siddet i bestyrelserne siden sidste valg, og at det på baggrund heraf kan siges at være muligt - tentativt - at nærme sig en diskussion af politiske læringseffekter.

Jeg vil således hævde at have visse fordele, sammenlignet med, hvis jeg skulle påbegynde min undersøgelse i 1990. Tilbage er så spørgsmålet: Hvor lang tid skal der gå, før man kan afdække "læring"?

En måde til håndtering af dette "dilemma" kunne være at gennemføre undersøgelsen i to tempi med et mellemliggende tidsinterval. Samtidig må der søges forklaringer, der kan belyse, hvorfor læringseffekten bliver, som den gør (alternativt helt udebliver), og vel at mærke set ift. og indlejret i en social sammenhæng, der bla. udgøres af demokrati og politisk deltagelse, hvor skolebestyrelserne kun er en lille og afgrænset del.

Der foregøres således ikke forudsætninger om adskillelse af afhængige og uafhængige variable eller en kausal sammenhæng mellem program (skolebestyrelser) og effekt (læring), således som det under tiden gøres i dele af evalueringsforskningen, hvor (quasi-)eksperimentet anvendes som metode. Derimod tilstræbes en bredere samfundsmæssig forståelse, hvor skolebestyrelserne er forankret i spørgsmål om lokalt demokrati, og hvor respondenternes egne fortolkninger og årsagsforklaringer er fundamentale for analysen.

Casestudiet fungerer her som en undersøgelse af et enkeltfænomen belyst i sin helhed, hvor der søges mest muligt dækkende information om fænomenet. Variablene fortolkes herefter i sammenhæng med fænomenets omgivelser.

Nu kunne man i det hele taget spørge, hvorvidt skolebestyrelserne er et godt **prototype**-eksempel på de forskellige brugerråd- og bestyrelser, der i de senere år er skudt op inden for forskellige områder af den offentlige sektor. Om ikke fx. ældreråd eller "børnehaveråd" var en bedre repræsentant for **ånden** i voice-bølgen og moderniseringen af den offentlige sektor? Skolebestyrelserne er jo, når alt kommer til alt, blot en videreførelse af de gamle skolenævn og har som sådan en lang tradition og historie bag sig.

Hertil må man sige, at Loven om skolebestyrelser symboliserer et skifte - i form af nye målsætninger, nye regler og ny **deltagersammensætning**. I den forstand falder skolebestyrelserne nydeligt ind i bølgen af brugerråd. Samtidig repræsenterer skolebestyrelserne de "brugerråd", som med en lovgivning i ryggen har eksisteret i længst tid, hvorfor det på dette område, vil være mest relevant at søge at nærme sig en aflæsning af læringseffekter.

2.7 Indsnævring af metode og udtagelse til interviews

Metoder repræsenterer bestemte måder, hvorpå forskeren agerer ift. sine omgivelser. Metoder er ikke neutrale instrumenter, idet de definerer, hvordan undersøgelsesspørgsmål konstitueres symbolsk, og hvordan forskeren definerer sig selv vis- á- vis sine data. (Silverman, 1993, p. 47) Som det gerne skulle være fremgået af det foregående tillægger jeg metodologiske og metodiske spørgsmål og tilgange stor betydning, ligesom overvejelser om forskerens egen rolle er centrale sammen med hans forståelser af meningsskabelse i og i forhold til den verden, som han undersøger.

Hermed er tiden så inde til at skitsere, hvordan jeg selv har grebet min metode an, og hvordan jeg har ageret i felten. Jeg har ovenstående oprullet dels et metodologisk udgangspunkt og dels en metodisk tilgang, som rummer og har fokus på:

- Kontext og det situationelle
- sociale felter
- handling og den subjektive skabelse af mening og regler
- den endogene formning af identiteter og institutioner
- interaktion og fortolkning
- hypotesetestning og -generering
- metodisk triangulering

Min metodiske tilgang er bygget op omkring en triangulering af kvalitative metoder:

- Kvalitative forskningsinterviews
- deltagelsesobservation
- tekstanalyse
- dokument- og arkivstudier

2.8 En bro henover "troubled waters"?

Det er en uundgåelig anstødssten for kvalitativt orienterede forskere, at matematisk håndterbare størrelser og "hårde" data (i form af tal, tabeller og kurver) synes at have et så entydigt kognitivt primat som kilde til sandhed og som verifikation i moderne menneskers bevidsthed. Problemet genfindes også i samfundsvidenskaberne ift. bevilligende og kollegiale organers "ratings" og bedømmelser af videnskabelige arbejder, hvor kvantitative undersøgelser gerne gives højeste "scores", hvor kvalitative metoder ofte vurderes som stort set værdiløse - og mixede metoder bedømmes som tvivlsomme eller mangelfulde. Sådanne bedømmelser kan forekomme paradoksale, når erfaring fra implementering af sociale programmer samtidig viser, at kvalitative undersøgelser er nødvendige ift. at forstå komplekse processer.

Striden mellem de to metodologiske tilgange, som jeg her har beskæftiget mig med, er til tider ubønhørlig. Måske rammer Campbell (1978, p. 204) alligevel en kerne, når han fremfører, at begge tilgange, hver især er stærkere, når de udstiller svaghederne ved modparten, end når de skal argumentere for egne styrker? (Finn Tschudi, 1989, pp. 122-123) Måske er relationen mellem de to forståelser som i sagnet om de blinde, der skal beskrive en elefant. De kommer således op at skændes, fordi de har fat i hhv. hale, snabel, øre, osv. og ikke kan erkende, at de beskriver forskellige dele af en helhed, og at de for så vidt hver især kan have (delvist) ret. Der indgår altid kvalitative elementer i form af mening og fortolkning, når kvantitative målingers gyldighed skal fastslås. Tschudi refererer til Wertz (1984, p. 187), som fastslår, at

"(...)Quantitative research has often been so narrowly preoccupied with measurement that the qualitative understandings it presupposes are naive, unquestioned and lacking any formal rigour, rendering the qualitative research based on them at best severely limited and at worst totally invalid."

Der er en generel tiltro til, at "externe" undersøgelser (jvf. nedenstående figur) dvs. dem, der anvender naturvidenskabelige metoder, er mere objektive, end "interne" undersøgelser. Computer-udskrifter foranlediger ofte en pseudo-videnskabelig legitimitet ift. en blåøjet brug af data, hvor den kvalitative basis (tolkning og analyse) for brugen af de kvantitative målinger ofte er invalid. (Kvale, 1989, p. 123) Det er en fejltagelse, at kvalitativ forskning skal understøttes af kvantitativ viden for at opnå gyldighed.

Et slutprodukt i form af kvalitative afgørelser, tolkninger og vurderinger ligger omvendt altid i forlængelse af alle kvantitative undersøgelser. Der foregår såmænd også en kvalitativ fortolkning ift. selve udfyldelsen af spørgeskemaer, som i værste fald fungerer underminerende for den "objektivitet", der er selve grundlaget for det positivistiske videnskabsideal. Alle, der har prøvet at udfylde et spørgeskema kan nikke genkendende til situationen, hvor man konstant spørger sig selv: "Hvad kan de have ment med dette spørgsmål; hvordan skal dette forstås; hvor vil de hen med dette her", osv.? Når svarene efterfølgende skal aflæses af undersøgeren, vil hun som en konsekvens heraf støde på mangelfulde eller tvetydigt udfyldte - kolonner og svarkategorier. Der foregår en uafsluttelig kommunikation mellem parterne, og der forekommer konstant fortolkninger. Påvirkningerne kan således ikke unddrage sig den "særlige genstands" funktionsmåde. (Ibid., p. 124) Faktisk kunne man i relation hertil argumentere for, at en krydsvalidering mellem kvalitative aspekter og kvantitative aspekter ideelt set **burde** være en selvfølge i alle socialvidenskabelige undersøgelser.

Campbell påstår, at den kvantitative tilgang - under forsætninger om et fundament af solid og underbygget kvalitativ viden - overgår kvalitative undersøgelser mht. validitet og "finessmaskethed". Han betoner imidlertid, at kvantitative data altid bør krydsvalideres og efterfølgende konfronteres med undersøgelsens deltagere. Campbell gør sig på denne måde til talsmand for en "sandwich-metode"-model, hvor der går kvalitative undersøgelser forud for en kvantitativ undersøgelse, og hvor der samtidig altid afsluttes med en kvalitativ undersøgelse og krydscheck af de kvantitative data.

På denne måde kan begge skoler på bedste pragmatisk vis siges at have fået tilgodeset sine interesser, og så burde alle jo være tilfredse.

Men nu er én ting imidlertid mulighedernes, idealernes og de gode intentioners verden, noget ganske andet er virkelighedens verden, og hermed de rammer og vilkår i form af tid og ressourcer, der altid omgiver videnskabelige undersøgelser.

En vis realisme er nødvendig - og det ovenstående ideal er ikke muligt at praktisere her. Derfor foretages der valg. Jeg har valgt den kvalitative undersøgelsesmetode og er tilfreds, hvis blot jeg når frem til en vis forståelse for, hvad jeg kan sige noget om, og hvad jeg ikke kan sige noget om, fremfor at sammenstrikke en model, som holder vand ift. alle former for eventualiteter og mulige indvendinger. Indvendinger opnår jeg alligevel aldrig at undgå.

Jeg skal en sidste gang runde det tema, som var mit udgangspunkt, og som har været gennemgående i hele dette afsnit. Socialvidenskaberne har i udpræget grad trukket på de traditioner, der kendetegner naturvidenskaberne (Naturwissenschaften). I mindre omfang er der viet opmærksomhed til de metoder, der kendes fra humaniora (Geisteswissenschaften). De kvalitative metoder betoner **exegesis** (fortolkning) med udgangspunkt i subjektive (interne) forståelser, fremfor eksterne, objektive fakta. Forståelse af fænomener relaterer sig til **experience** (oplevelse), hvor naturvidenskaberne beror på eksperimenter og kontrollerede og standardiserede målinger.

Distinktionerne mellem kvalitative og kvantitative tilgange kan med Klaus Bruun Jensen (Kvale, 1989, p. 95) opsummeres således:

Figur 6: To tilgange til analyse af den sociale virkelighed

<i>Kvalitativ</i>	<i>Kvantitativ</i>
humaniora	naturvidenskaberne
exegesis	måling
intern	ekstern
experience	eksperiment

Alle former for dataindsamlingsmetoder er omstændelige og tidskrævende. Selv inden for rammerne af et 3-årigt Ph.D.-studium kan indsamlingsopgaven virke uoverskuelig. Jeg blev en smule fortrøstningsfuld, da jeg i sommeren 1995 under et seminar med én af dette lands fremmeste feltforskere, professor Finn Borum (se også Andersen et al., 1992), hørte ham berette om, hvordan han havde brugt 4, 5 og 6 år på et enkelt feltstudie med indsamling af enorme mængder datamateriale. Endnu mere fortrøstningsfuld blev jeg, da jeg hørte ham udtale, at en gennemsnitlig, god feltforsker kan udføre 4-6 forskellige feltstudier i sin levetid!

Med ovenstående i bagagen befinder jeg mig her på randen af det første.

LITTERATUR

- Albæk Erik (1988): "Fra sandhed til information", Akademisk Forlag.
- Andersen H. (red.) (1988): "Videnskabsteori og metodelære", Samfundslitteratur.
- Andersen Ib (red.) (1990): "Valg af organisations-sociologiske metoder", Kbh.: Samfundslitteratur.
- Andersen Ib et al. (1992): "Om kunsten at bedrive feltstudier - en erfaringsbaseret forskningsmetodik", Kbh.: Samfundslitteratur.
- Blumer Herbert (1986): "Symbolic Interactionsism. Perspective and Method", Berkeley: University of California Press.
- Bottomore T. (1987): "Sociology: a Guide to problems and Litterature", London.
- Bromley D.B. (1986): "The Case-study Method in Psychology and Related Disciplines", Wiley and Sons Ltd.
- Enderud H. (1979): "Metodeovervejelser i organisationsforskningen". Forskningsrapport 79-4. Institut for organisation og arbejds sociologi, HHK.
- Flyvbjerg Bent (1985): "Casestudiet som forskningsmetode", Arbejdsnotat nr. 3, Institut for samfundsudvikling og planlægning, Aalborg Universitet.
- Flyvbjerg Bent (1991): "Rationalitet og magt", Bind I-II; Akademisk Forlag.
- Fog J. & Kvale S. (1992): "Artikler om Interviews", Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.
- Foucault Michel (1972): "Power/Knowledge." Selected interviews and other writings. Pantheon, New York.
- Foucault Michel (1978): "The History of Sexuality", Vol.1: An Introduction, Vintage Books; Random House, New York.
- Foucault Michel (1979): "Discipline and Punish", Vintage Books; Random House, New York.
- Galbraith J.R. (1977): "Organization Design", Reading, Mass. Addison-Wesley.
- Giorgi A. (1988): "Validity and Reliability from a Phenomenological Perspective", i Baker, Rappard & Stam (eds.): "Recent Trends in Theoretical Psychology", New York: Springer Verlag.
- Giddens A. (1982): "Profiles and Critiques in Social Theory", University of California Press.

- Habermas Jürgen (1992): "Further Reflections of the Public Sphere", i Calhoun C., red.: Habermas and the public sphere, MIT Press.
- Hammersley M. (1990): "Reading Ethnographic Research: A Critical Guide", London: Longmans.
- Hammersley M. (1992): "Whats Wrong with Ethnography: Methodological Explorations", London: Routledge.
- Hill M.J. & Bramley G. (1986): "Analysing Social Policy", Oxford: Basil Blackwell.
- Howart D. (1994): "Discourse Theory", i Marsh D. & Stoker G.: "Theory and Methods in Political Science", 1995, MacMillan Press.
- Jørgensen Gertrud & Reddersen Jacob (1991): "Valg af analysedesign i forskningsprocessen. Statens Byggeforskningsinstitut.
- Kirk J. & Miller M. (1986): "Validity and Reliability in Qualitative Research, Qualitative Research Methods Series, No. 1, London: Sage.
- Kristensen Niels Nørsgaard (1995): "Demokrati, deltagelse og brugerindflydelse - politisk læring set i lyset af forskellige demokratiperspektiver". Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet, april 1995.
- Kruuse E. (1989): "Kvalitative forskningsmetoder i psykologi og beslægtede fag", Dansk Psykologisk Forlag.
- Kvale S. (1984): "Om tolkning af kvalitative forskningsinterviews", Tidsskrift for Nordisk Forening for Pædagogisk Forskning, nr. 3-4 1984, årg. 4.
- Kvale S., eds., (1989): "Issues of Validity in Qualitative Research", Studentlitteratur, Lund.
- Kvale S. (1990): "Det kvalitative interview" i Andersen I. (red.): "Valg af organisations-sociologiske metoder", Kbh.: Samfundslitteratur.
- McLaughlin M.S. (1985): "Implementation Realities and Evaluation Design", i Hill & Bramley (1986).
- Meyer J.W. & Rowan B. (1977): "Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony", American Journal of Sociology 83: 340-363.
- Nielsen P. (1994): "Produktion af viden - en praktisk metodebog", Teknisk Forlag.
- Nørreklit L. & Adolphsen J., (1994): "Videnskab: komp. i samfundsvidenskabelig teori og metode", Aalborg.

- Putt A. & Springer F.J. (1989): "Policy Research. Concepts, Methods and Applications", Prentice Hall.
- Ragin Charles C. & Becker Howard S. (1992): "What is a Case?", Cambridge University Press.
- Sabatier P. (1986): "What can we learn from Implementation Research" i Kaufmann, Majone, Ostrom (eds.): "Guidance, Control and Evaluation in the Public Sector", Berlin.
- Schutz Alfred (1975): "Hverdagslivets Sociologi", København: Hans Reitzel.
- Silverman David (1993): "Interpreting Qualitative Data - Methods for Analysing Talk, Text and Interaction", Sage: London.
- Stewart J. & Ransson S.(1994): "Management for the Public Domain", St. Martin's Press.
- Strauss A. (1987): "Qualitative Analysis for Social Scientists", New York: Cambridge Uni. Press.
- Strauss A. & Corbin J. (1990): "Basics of Qualitative Research", Sage Publications.
- Torfinn Jacob (1995): "Forhandlingsøkonomi, nyinstitutionalisme og diskursanalyse", Grus nr. 47, 1995.
- Finn Tschudi: "Do Qualitative and Quantitative Methods Require Different Approaches to Validity?", i Kvale (eds.), 1989.
- Wittgenstein Ludwig (1986 [1958]): "Philosophical Investigations", Oxford: Blackwell.
- Wittgenstein Ludwig (1980): "Wittgenstein's Lectures; Cambridge 1930-32", ed. by Desmond Lee, Oxford.
- Yin Robert K. (1991): "Case Study Research - Design and Methods", Sage.